

Llums velles i llums noves sobre la batalla de Portopí

Xavier RENEDE PUIG
Universitat de Girona

A la memòria de Josep Maria Pujol, mestre i amic

En una escena de *Guerra i pau* (III, 7), Nikolai Rostov, un dels protagonistes de la novel·la de Lleó Tolstoi, intenta explicar davant d'un grup d'oficials russos la seva intervenció a la batalla de Schöngraben, com a oficial d'un esquadró d'hússars, contra les tropes napoleòniques. Tolstoi explica que el príncep Rostov tenia la intenció de «contar-ho tot, tal com havia passat», és a dir, tal com li havia passat a ell i tal com ho havia viscut, però gairebé sense adonar-se'n va acabar explicant una altra versió, la versió diguem-ne canònica:

Rostov era un xicot molt franc i per res del món no hauria mentit a gratient. Començà amb la intenció de contar-ho tot tal com havia passat, però involuntàriament se n'anava a la fantasia sense poder-ho evitar. Si hagués contat la veritat als seus oients que, igual que ell, havien sentit moltes vegades la narració d'aquell atac i tenien una idea molt precisa de com havia anat i, per tant, esperaven tornar a sentir una relació igual que la que coneixien, o no se l'haurien cregut, o, pitjor, haurien pensat que era culpa de Rostov si no li havia passat el que passa ordinàriament als narradors d'atacs de cavalleria. No els podia contar simplement que tots havien anat al trot, que havia caigut del cavall, que s'havia escapat dels francesos entaforant-se al bosc (Tolstoi, 1998, p. 215).

Tant la batalla de Portopí, gairebé sis-cents anys abans, com la de Schöngraben es devien explicar molts de cops des del mateix vespre dels fets —podem estar gairebé segurs que un dels primers relats de la batalla de Portopí es devia sentir a la tenda d'Oliver Termes mentre Jaume I i els cavallers occitans que l'acompanyaven sopaven amb el seu amfitrió (§ 67). D'aquesta manera es devia anar construint un relat diguem-ne canònic tant de la batalla de Portopí com de la de Schöngraben i de moltes altres, un relat que el jove Rostov, tot i voler-ho, al final no es va veure amb cor de modificar o de matisar. El relat canònic de la batalla de Portopí, tinc la impressió que el devia recollir Bernat Desclot, tot i que és gairebé segur que no hi va participar. Crec que la versió de la batalla que es dóna al *Llibre dels feits* més aviat s'assembla a la que volia explicar el jove Rostov. La diferència és que el príncep Rostov, tot i proposar-s'ho, no va aconseguir d'oferir la seva versió, mentre que Jaume I se'n va acabar sortint. (Una altra diferència és que el paper del rei a Portopí, tot i ser secundari, té molt més re- lleu que no pas el del príncep Rostov a Schöngraben.)

Tocant a aquesta qüestió, Stefano M. Cingolani (2006, p. 203-204, i 2007, p. 190) ha sostingut fa poc que el relat de la batalla de Portopí que ofereix la *Crònica* de Bernat Desclot depèn de la versió que en dóna el *Llibre dels feits*. Dit d'una altra manera, segons Cingolani Bernat Desclot va llegir el *Llibre dels feits* i el va tenir present en la redacció de la seva obra. Encara que d'entrada pugui semblar

una paradoxa, crec que més aviat va passar el contrari. M'explico: quan Jaume I va narrar la batalla de Portopí, a quaranta i tants anys de distància dels fets, va explicar, com és lògic, la seva batalla, la batalla de Portopí tal com ell la recordava i, sobretot, tal com ell volia que es recordés. Alhora, però, em sembla que també va tenir en compte el relat més o menys canònic dels fets, el que Desclot encara no devia haver escrit, però que ja devia circular en versions orals i potser fins i tot escrites. El que se'ns explica des del *Llibre dels feits* és gairebé la mateixa història de Desclot, però a la vegada una altra història. Jaume I, que a Portopí era gairebé tan jove com el príncep Rostov a Schöngraben, va narrar, molts anys més tard d'aquell matí de setembre del 1229, la seva versió de la batalla, el que hi va fer per posar ordre en el combat i perquè no s'hi vessés més sang del compte. Jaume I hi explica alhora el que van fer els altres i, almenys en alguns casos, també el que es podria i s'hauria d'haver fet, si s'haguessin escoltat els seus precs, però, com que no se li va fer cas, tot i que la batalla es va guanyar, es va acabar vessant més sang del compte. Jaume I no sols volia parlar del que va passar a Portopí —d'això ja se'n podia ocupar un cronista com Bernat Desclot—, sinó també del que podia haver passat, o hauria d'haver passat, i això gairebé només ho podia explicar ell.

Bernat Desclot ofereix un relat en tercera persona de la batalla de Portopí, un relat equilibrat i objectiu que en bona mesura coincideix, malgrat la diferència de perspectives, amb el del *Llibre dels feits*. Hi ha, sens dubte, divergències i buits, però en essència totes dues versions es complementen —i en part es complementen perquè, com és ben sabut, els buits del *Llibre dels feits* es poden omplir recorrent a la *Crònica* de Desclot. I no solament es complementen, sinó que convé tenir molt en compte que el relat del rei matisa el relat canònic, el que va recollir la *Crònica* de Desclot, explicant els fets des del seu punt de vista privilegiat. Com molt bé ha dit Stefano Asperti:

El lector veu, escolta i per conseqüent sap allò que Jaume I ha vist, sentit i experimentat: no se li proporcionen informacions suplementàries que integrin o aclareixin allò de què s'ha assabentat d'aquesta manera. És una visió parcialíssima i subjectiva, però absolutament excepcional per la intensitat amb què la narració, gràcies també en part a l'extens ús de l'estil directe en els diàlegs, reïx a fer reviure els llargs instants dramàtics durant els quals el rei es trobava sol, entre l'avantguarda compromesa en l'atac i la rereguarda que encara no es veu venir (Asperti, 1985, p. 7).

Només es pot afegir a aquestes paraules que, si Jaume I no proporciona informacions suplementàries, em sembla que és perquè dóna per descomptat que aleshores tothom coneixia el relat canònic de la batalla de Portopí, el que recolliria per escrit Bernat Desclot pocs anys més tard de la composició del *Llibre dels feits* i que de forma sintètica va plasmar també el mestre de la Conquesta de Mallorca en el mural del Palau Caldes de Barcelona.

CAMPAMENT DE SANTA PONÇA, PRIMERA HORA DEL MATÍ DEL 12 DE SETEMBRE DE 1229

Bernat Desclot i Jaume I narren els prolegòmens de la batalla de Portopí d'una manera força similar: tot comença amb un sermó, seguit d'una missa. Hi ha també, però, diferències notables en els detalls. A la *Crònica* de Desclot, però, no es tracta ben bé d'un sermó, sinó d'una arenga posada en boca del rei. Es tracta d'una arenga de croada, que recorda als barons i als cavallers que l'escolten que «Déu és ab nós» i que, per tant, convé que cadascú confessi els seus pecats per a ser dignes de la protecció divina en la batalla que és a punt de començar:

Barons —ço dix lo rei— tuit devem ésser molt alegres e devem fer gràcies a Déu de la honor que feita ens ha; que, malgrat dels sarraïns, havem presa terra e els havem vençuts e desbaratats. Aparellem-nos e anem-nos-en devers la ciutat e vejam si trobarem los sarraïns, que Déus és ab nós e desbaratar-los hem. E cascú pens de confessar-se e de penitenciari de sos peccats, e treball-se per nostre Senyor, que ell soferí molt gran treball per nós tro a la mort (Soldevila, 2008, p. 91).

Després ve la missa i, al final de tot, un esmorzar a corre-cuita per prendre forces abans del combat.

Al *Llibre dels feits*, en canvi, hi ha un sermó posat en boca de Berenguer de Palou, el bisbe de Barcelona. Es tracta d'un sermó de batalla o, més ben dit, d'un sermó de croada, un sermó curt, com exigia Humbert de Romans que fossin els sermons d'aquesta mena (cf. Maier, 1994, p. 114). Berenguer de Palou garanteix el paradís i la glòria perdurable per sempre als qui morin en el combat, honor i fama als qui en surtin vius, i també la protecció divina sobre tot l'exèrcit cristià:

Barons, no és ara ora de lonch sermó a fer, que la manera no-ns ho dóna, car aquest feyt en què el rey nostre seyor és, e vosaltres, és obra de Déu, que no és pas nostre. E devets fer aquest comte: que aquels qui en aquest feyt pendran mort, que la pendran per nostre Seyor, e que hauran paradís on auran glòria perdurable per tots tems; e aquels qui viuran hauran honor e preu en sa vida e bona fi a la mort. E, barons, conortats-vos per Déu, car lo rey nostre seyor e nós e vosaltres volem destruir aquels qui reneguen lo nom de Jhesucrist. E tothom se deu pensar, e pot, que Déu e la sua mare no-s partirà vuy de nós, ans nos darà victòria; per què devets haver bon cor que tot ho vençrem, car la batayla deu ésser vuy. E conortats-vos bé e alegrats-vos, que ab seyor bo e natural anam, e Déu, qui és sobre ell e sobre nós, ajudar-nos-ha (§ 62; Bruguera, 1991, p. 74-75).

Un cop dita la missa, només combrega una persona: Guillem de Montcada, el gran heroi de la batalla que és a punt de començar. Ningú més no rep la comunió, ja que, segons s'explica al *Llibre dels feits*, el rei i la major part de l'exèrcit ja havien combregat abans que la flota salpés de Salou.

Durant força temps vaig creure que darrere de la comunió de Guillem de Montcada hi devia haver un vot: Guillem de Montcada podria haver promès que no combregaria fins que hagués arribat a Mallorca. Ara, però, sense excloure la possibilitat del vot, més aviat em sembla que aquest detall serveix, sobretot, per a donar relleu i singularitzar l'heroi que aquell mateix dia morirà a Portopí i que esdevindrà un màrtir. Tinguem present que cap altre personatge del *Llibre dels feits* rep la comunió de forma més devota que ell:

E, dita la missa, En Guillem de Muntcada combregà, car nós e tota la major partida havíem combregat ans que entràssem en sa mar; e ab los genols ficats reebé son Creador e ploran e caÿen-li les làgremes per la cara (§ 63; Bruguera, 1991, p. 75).

En aquesta mateixa línia, també s'ha de tenir molt present la interpretació de fra Pere Marsili, el traductor llatí. Segons el *Liber gestarum*, Guillem de Montcada va retardar la comunió fins a aquell dia perquè era la millor manera de començar una jornada que havia de culminar amb el seu martiri: «Rex autem antequam de Salodio recederet comunicaverat et maior pars gentium, sed Guillelmus distulerat usque hodie quasi esset martirio coronandus» (Martínez, 1984, p. 181).¹

1. La traducció catalana medieval d'aquest passatge del *Liber gestarum* de fra Pere Marsili diu el següent: «Mes lo rey abans que partís de Salou ja havia combregat e la major partida de les gents, mes lo dit G. de Montcada ho havia perlongat entrò en aquest dia, quays que degué per martiri ésser coronat» (Quadrado, 1850, p. 63).

És difícil de saber què va passar en la realitat, és a dir, qui va combregar i qui no ho va fer aquella matinada de setembre. Potser en aquesta qüestió la versió de Desclot és la bona, és a dir, potser no va combregar ningú, ni tan sols Guillem de Montcada i, en canvi, gairebé tothom es va confessar, com aconsella Jaume I, segons el relat de Bernat Desclot, en la seva arenga.² Tinguem en compte, d'una banda, que en aquella època no es combregava tan sovint, ni de bon tros, com es va fer als segles posteriors i, de l'altra, que és molt possible que, com s'assegura al *Llibre dels feits*, bona part de l'exèrcit ja hagués combregat a Salou, Cambrils i Tarragona just abans que la flota salpés.

Una altra diferència important entre tots dos relats és de caràcter estratègic: la tria dels qui dirigiran l'avantguarda de l'exèrcit cristià. Sobre aquesta qüestió, em sembla que cal començar fent una petita esmena *ope ingenii* al text. Els manuscrits i les edicions modernes del *Llibre dels feits* assenyalen l'inici del debat amb aquestes paraules: «Aprés açò, dixeren qui tendria la delantera» (63, 4), és a dir, no s'indica qui engega el debat. Al *Liber gestarum*, en canvi, s'afirma de forma ben clara que el debat l'inicia el rei: «Dixitque rex: —Quis habebit primam aciem belli?» (Martínez, 1984, p. 181). I el mateix es pot llegir en la traducció catalana antiga d'aquest passatge: «E dix lo rey: —Qui haurà la delantera de la bataya?» (Quadrado, 1850, p. 63). Em sembla que tant a partir d'aquestes lliçons com de la pròpia lògica narrativa del *Llibre dels feits* s'ha de conjecturar que la iniciativa ve del rei i que, per tant, cal llegir, i editar, «dixérem» en comptes de «dixeren». L'origen de la confusió seria un error paleogràfic molt corrent i que es repeteix en altres passatges del *Llibre dels feits*.

Al *Llibre dels feits* l'elecció de qui ha de dirigir l'avantguarda origina una discussió entre Ramon de Montcada, cosí de Guillem de Montcada, i Don Nunó, comte de Rosselló. Ramon de Montcada, que havia tingut una intervenció molt destacada en la batalla de Santa Ponça de la vigília —de fet, en va ser l'heroi—, convida el comte de Rosselló, que també hi havia participat, a dirigir aquell dia l'avantguarda, però Don Nunó s'hi nega en rodó. Costa una mica d'entendre amb precisió què li contesta Ramon de Montcada, perquè el passatge, al *Llibre dels feits*, està una mica corromput, però és evident que li contesta de mala manera. El quid de la qüestió es troba a la frase final, que Ferran Soldevila i Jordi Bruguera han editat de maneres força diferents. Ramon de Montcada, indignat, assegura al comte Nunó que ja saben la causa de la seva negativa a dirigir l'ofensiva de l'exèrcit de Jaume I:

[...] que vós ajats de males ferides de la batalla, que devem albergar a la Porrassa (§ 63; Bruguera, 1991, p. 75).

[...] que vós hajats demà les ferides de la batalla, que devem albergar a la Porrassa (Soldevila, 2008, p. 150).

He de confessar que no acabo d'entendre la lliçó que edita Jordi Bruguera, que em sembla una trivialització, produïda per un error paleogràfic i que, en canvi, la proposta de Ferran Soldevila em sembla força més comprensible. El que creu Ramon de Montcada és que Don Nunó reserva les forces per a l'endemà, quan els dos cossos de l'exèrcit cristià —el que havia desembarcat a la Porrassa i el que havia desembarcat a Santa Ponça— ja s'hagin ajuntat. Dit d'una altra manera, Don Nunó, segons

2. En la traducció llatina del sermó del bisbe de Barcelona que s'ofereix al *Liber gestarum*, hi ha també una exhortació a la confessió general de tots els combatents abans del combat: «Confortamini et estote potentes, quia in Xristo victore, victores eritis, et sub protectione virginis matris eius erunt cervices vestre. Sit amara contritio de commissis in cordibus, sit vera confessio in labiis, sit completa satisfactio in actu vel in firmo proposito» (Martínez, 1984, p. 180). La retraducció catalana medieval d'aquest passatge fa així: «Hajats en vostres coratjes contricció dels peccats, hajats confessió en vostras bocas, e fets complida satisfacció de fet o de ferm propòsit, e guarnits vostras ànimas e vostres corses del molt sagrat cors dominical» (Quadrado, 1850, p. 62).

Ramon de Montcada, creu que la batalla decisiva tindrà lloc l'endemà de la batalla de Portopí i s'estima més reservar les seves forces i renunciar a l'honor de dirigir l'atac. Sigui com sigui, Guillem de Montcada talla en sec la discussió acceptant, de molt bon grat, que siguin ells, els Montcada, i, com es veurà més endavant, els templers, els qui dirigeixin l'avantguarda, mentre que el comte Nunó es quedarà a la rereguarda al costat del rei. Les paraules de Guillem de Montcada per posar fi a la discussió no poden ser més concises: «Tot sia seu, no·ns ha què fer» (cap 63; Bruguera, 1991, p. 75).³ Aquesta frase es pot interpretar de diverses maneres. D'una banda, pot semblar com si Guillem de Montcada sabés que tant el seu destí com el del seu cosí ja estan escrits i que no es pot fer res per modificar-los. De l'altra, es pot pensar que Guillem de Montcada talla en sec la discussió perquè, com que ja s'ha posat d'acord amb el seu cosí a no aturar-se fins a trobar-se amb les tropes sarraïnes, l'actitud del comte de Rosselló li va molt bé. I fins i tot es pot optar per combinar aquestes dues interpretacions, és a dir, per pensar que Guillem de Montcada intueix el destí que l'espera i no té por d'anar-lo a trobar, ben al contrari.

A la *Crònica* de Bernat Desclot, no hi ha cap rastre de la discussió entre el comte Nunó i Ramon de Montcada. Es tracta d'una diferència important, que no deixa malparat Don Nunó i, sobretot, que no accentua el caràcter heroic de Guillem de Montcada, que al *Llibre dels feits* sembla que assumeix d'anar al capdavant de les tropes cristianes sense aixecar la veu ni permetre que la discussió continuï perquè d'alguna manera ja intueix el seu destí. Al *Llibre dels feits*, la topada serveix per a posar en relleu de forma molt subtil que les velles ferides entre els Montcada i el comte de Rosselló —unes ferides que, com a mínim, venien de les lluites feudals iniciades el 1221 i narrades al paràgraf 20 del *Llibre dels feits*— ni de bon tros no s'havien tancat. I, com no trigarem a veure, continuaran ben obertes al llarg de tota la batalla i tindran un paper decisiu, si fem cas del relat del rei, en un dels seus episodis culminants.

La rivalitat i les desavinences personals entre els caps de l'exèrcit és un vell tema de psicologia militar que ha estat al darrere de molts desastres bèl·lics. Només cal citar, a tall d'exemple, un parell de casos sorgits de lectures recents. La desfeta de la famosa càrrega de la brigada lleugera anglesa a Balaclava, prop de Sebastòpol, es va deure, segons Norman F. Dixon (1977, p. 47-66), a la mútua animadversió que es professaven Lord Cardigan, que va donar l'ordre d'atac, i Lord Lucan, que la va dirigir. Per acabar-ho d'adobar, resulta que tots dos lords eren cunyats. A *Guerra i pau* (X, 1), Tolstoi cita un cas similar: les desavinences, un cop les tropes napoleòniques van haver entrat en territori rus, entre el mariscal Bagration, que era georgià, i el mariscal Barclay de Tolly, que era alemany. Segons explica Tolstoi, mentre les tropes napoleòniques avançaven, el mariscal Bagration retardava tant com podia reunir-se amb el mariscal alemany «per tal de no haver-se de posar sota el seu comandament» (Tolstoi, 1998, p. 593).⁴

És molt interessant de comparar les versions de la discussió entre Ramon de Montcada i Don Nunó que ofereixen les diverses cròniques que es van escriure després del *Llibre dels feits*. A la *Crònica* de Desclot, com acabem de veure, no hi ha cap discussió. A les *Gestas del Rey Don Jayme de Aragón*, la traducció aragonesa del relat de Jaume I del segle XIV, tampoc no hi ha discussió, però en aquest cas perquè sembla que el passatge no es va arribar a traduir. Un historiador tan ben informat i tan pon-

3. Josep Maria Pujol tradueix així aquesta frase tan ambigua: «D'acord; tant se'ns en dóna» (Vinas i Vinas, 2008, p. 76).

4. «Barclay de Tolly, un alemany impopular, és incompatible amb Bragation, que el detesta i que ha d'operar sota les seves ordres, i per això Bragation, que comanda el segon exèrcit, procura de trigar tant de temps com pot a reunir-se-li, per tal de no haver-se de posar sota el seu comandament» (Tolstoi, 1998, p. 593).

derat com Zurita manté la discussió, però en capgira el contingut, ja que, segons Zurita, Ramon de Montcada i el comte de Rosselló creuen que la batalla decisiva tindrà lloc l'endemà de Portopí, amb els dos cossos de l'exèrcit de Jaume I ja reunits, i en realitat discuteixen perquè tots dos volen quedar-se a la rereguarda amb vista a la gran batalla que preveuen per a l'endemà:

Una gran diferencia hubo entre el vizconde y don Ramón de Moncada de una parte y don Nuño de la otra, por quién iría aquel día en la retaguardia, pensando que no ternían batalla con los moros hasta el día siguiente que se había de alojar en la Porraza y quería cada uno para aquella jornada hallarse en los primeros encuentros (Zurita, 1976, p. 440).

Amb el canvi que introdueix Zurita en el tema de la discussió, el comte de Rosselló queda més ben parat que no pas al *Llibre dels feits*. Una cosa és negar-se a l'honor de dirigir l'atac i una altra de molt diferent discutir per l'honor de dirigir-lo en la batalla de l'endemà, sobretot si, com passa en el relat de la batalla segons el *Llibre dels feits*, la negativa inicial de Don Nunó va seguida d'una llarga trigança a l'hora d'incorporar-se al combat des de la rereguarda.

Per a Bernardino Gómez Miedes, el canonge i home de lletres aragonès contemporani de Zurita, la causa de la discussió és just la contrària: ara resulta que tant Don Nunó com Ramon de Montcada es barallen per dirigir l'atac: «super ducendis agminibus orta dissensio inter Benearnensem Raimundum Moncadam & ipsum Nunnium, unoquoque tanquam pugnandi percupido se in primo agmine collocari exposcente» (Gómez Miedes, 1582, p. 105).⁵ Si Zurita deixa prou bé tots dos cavallers, que volen reservar les forces per a una batalla que al final no tindrà lloc, Gómez Miedes encara els deixa millor, ja que tots dos es disputen amb duresa l'honor de dirigir l'atac.

Bernat Desclot ignora la discussió entre Ramon de Montcada i el comte de Rosselló, però almenys concedeix a Guillem de Montcada una primera escena gloriosa posant als seus llavis una arenga als seus homes, una arenga amb què accepta amb entusiasme el paper que el rei els ha assignat.

Barons, tots sòts mos parents e mos tenguts, e bons cavallers e prous. Molt nos és gran honor que nós siam en les primeres ferides; per què tots devets ésser molt alegres e coratjosos de combatre contra los enemics de Jesucrist. E null hom no es partesca de la mia senyera! (Soldevila, 2008, p. 91-92).

Després de l'arenga, els seus homes es dirigeixen al combat «molt alegres e escalfats en l'amor de Déu e coratjosos de morir per Ell si mester lur fos» (Soldevila, 2008, p. 91-92). En certa manera, l'arenga que Desclot posa als llavis del vescomte de Bearn juga un paper similar al de la seva comunió en solitari segons el relat del *Llibre dels feits*.

El seu discurs posa també en relleu un fet que en el relat de Jaume I es dona per descomptat i que, per tant, no es fa explícit en cap moment: dirigir l'avantguarda de l'exèrcit, és a dir, les «primeres ferides», en una batalla era un gran honor per al cavaller que assumia l'empresa, i era també una mostra de confiança per part de qui li assignava aquesta missió. Els escollits, per tant, havien de ser valents i havien de saber estar a l'alçada de les circumstàncies. Era un honor tan gran que hi ha textos literaris en què veiem com es demanen al rei les «primeres ferides» com un favor excepcional. Això és el que

5. En la traducció castellana del mateix Bernardino Gómez Miedes, aquest passatge s'ha girat de la forma següent: «siguio se muy gran quisti6n y diferencia entre el Vizconde y Don Ramón con Don Nuño sobre quién llevaría la vanguardia, pidiendo cada uno ser de los primeros» (Gómez Miedes, 1584, p. 113).

passa, per posar un exemple, als versos 1706-1710 del *Poema del Mío Cid*, on el bisbe Don Jerónimo, aprofitant l'avantatge que li dona cantar la missa matinal abans del combat, demana al Cid que se li atorgui aquest honor en la batalla que és a punt de començar.

A vos, Çid, Don Rodrigo —¡en buen ora cinxiestes espada!—
 hyo vos cante la misa por aquesta mañana;
 pido vos un don e sean presentado:
 las feridas primeras que las aya yo otorgadas.
 Dixo el Campeador: —Des aquí vos sean mandadas.

Dirigir l'atac era un honor que podia reportar, a més, molts beneficis a l'hora de repartir el botí de la batalla. És probable que en el relat del *Llibre dels feits* la negativa del comte de Rosselló a participar en l'atac serveixi no sols per a remarcar la seva falta de valor cavalleresc, sinó també la seva cobdícia: es reserva per a l'endemà perquè creu que aleshores hi haurà més beneficis i, potser, amb els dos cossos de l'exèrcit ajuntats, fins i tot menys risc.

COMENÇA LA BATALLA

A la *Crònica* de Desclot, els primers moviments de la batalla els fan els servents dels Montcada, que avancen cap a les línies enemigues fins a arribar a un «trescoll»,⁶ i en arribar-hi descobreixen al seu darrere l'exèrcit musulmà. Els servents, en veure-hi tanta gent a cavall i tants de peons reunits, reculen de seguida per a informar Guillem de Montcada de la posició que ocupen els sarraïns.

Jaume I explica de manera molt diferent els fets, tot i que sense que deixi d'haver-hi grans punts de coincidència entre tots dos relats. Segons el *Llibre dels feits*, els «peons» dels Montcada no avancen, com explica Desclot, cap a les línies enemigues de forma ordenada ni reculen després d'haver descobert la posició de l'exèrcit musulmà. Segons Jaume I, entre quatre i cinc mil peons dels Montcada se'n van «en guisa d'orats», és a dir, a la desbandada, sense el suport de la cavalleria i sense obeir les ordres de ningú. El rei se n'assabenta quan un soldat llança la veu d'alarma: «Veus tots los peons que se'n van e ixen-se de la ost!» (cap. 63; Bruguera, 1991, p. 75). Tocant a aquesta qüestió, la versió del *Llibre dels feits* no pot ser més clara, ni més contrària a la de Desclot: es tracta d'una fuga. Jaume I, alarmat, es llança a la seva persecució cavalcant en un rossí, acompanyat d'en Rocafort, el seu major-dom, que va damunt d'una euga, perquè encara no han descarregat el seu cavall de la tarida. Quan els atrapen, Jaume I escridassa els peons: «Mals traïdors! E con podets anar là, car, si meyns de cavallers vos troben, tots vos ociuran!» Els peons s'adonen de l'error comès i, retinguts pel rei, s'aturen i esperen l'arribada dels Montcada, del comte d'Empúries i «aquels de son liynatge». Quan arriben els nobles i els cavallers, Jaume I els lliura els peons dient: «Veus aquí los peons que us he aturats.» Els Montcada feliciten el rei per la iniciativa que ha pres: «Havets-ho feyt fort bé» (§ 63; Bruguera, 1991, p. 75-76).

Els relats del *Llibre dels feits* i de la *Crònica* de Desclot estan d'acord que van ser els «peons», o «sirvents», els primers a avançar, però a la *Crònica* aquest moviment sembla una decisió estratègica que dona de seguida bons resultats (el descobriment del lloc on està amagat l'exèrcit musulmà), men-

6. Terme poc documentat en català medieval. El DCVB el defineix així: «coll o muntanyola situada entre altres elevacions del terreny» (Alcover i Moll, vol. x, p. 453). Només he trobat un altre exemple d'ús d'aquest terme en un document editat per Antoni Maria Badia i Margarit (2003, p. 14): «E trespasà Francolí et pugà per lo trescoll del pug de Alilla.»

tre que al *Llibre dels feits* és evident que es tracta d'una decisió presa a la babalà, que podria haver tingut conseqüències molt greus si no l'hagués aturat el rei, i que potser té el seu origen en els moments de desconcert provocats per la discussió entre Ramon de Montcada i el comte Nunó sobre qui havia de dirigir la primera línia de l'exèrcit cristià.

La majoria de les altres versions de la batalla que he consultat estan, en aquest punt, més a la vora del relat de Jaume I que no pas del de Bernat Desclot. Segons fra Pere Marsili, els peons abandonen el campament «et faciunt viam suam» (Martínez, 1984, p. 181) o, com es diu en la retraducció al català de principis del xiv, «e tenen llur carrera» (Quadrado, 1850, p. 63). A les *Gestas aragoneses* es llegeix que els peons «se yvan a la batalla sin esperar a los cavalleros» (Foulché-Deslbosc, 1909, p. 50), mentre que, segons Zurita, «comenzaron a desmandarse hasta cinco mil peones, sin aguardar capitán ni quien los acaudillase» (Zurita, 1976, p. 440). Fins i tot al *Kitāb Tā'rīh Mayūrqa*, la crònica àrab de la conquesta de Mallorca que va escriure molt poc després dels fets Ibn 'Amīra, podria haver-hi un ressò d'aquesta desbandada general dels peons quan s'explica que, el matí de la batalla, un genet arriba al campament musulmà amb el missatge «que el contingent enemic s'havia dividit tot fugint, car li entrà el terror pànic i es dispersà» (Ibn 'Amīra, 2008, p. 105). El passatge no és gaire clar, però, donada la coincidència horària i la semblança de les accions, crec que cal pensar que hi ha una relació directa.⁷

La versió de Gómez Miedes és, de totes les que conec, la que intenta lligar tots els caps per oferir un relat versemblant d'aquest incident. Segons el canonge aragonès, la causa de la sortida precipitada dels peons hauria estat la discussió entre Ramon de Montcada i el comte de Rosselló, una discussió massa forta que s'hauria allargat més del compte: «Quae controversia diutius protracta, in caussa fuit ut ex servis & calonibus legio collecta, nullo ordine, neque duce expectato, magno impetu in hostes ferretur» (Gómez Miedes, 1582, p. 105).⁸ És una explicació intel·ligent que em sembla que cal prendre com una conjectura de Gómez Miedes per donar versemblança al relat i explicar de forma coherent una escena que no acaba de quedar clara al *Llibre dels feits*.

Un altre punt en comú entre el *Llibre dels feits* i la *Crònica* de Bernat Desclot és que al final els dos cossos de l'exèrcit s'acaben retrobant. En Desclot, però, la trobada es fa per iniciativa dels servents mateixos, que sembla que avancen amb un objectiu concret, troben el que buscaven, o fins i tot més del que buscaven, i tot seguit reculen per passar la informació a Guillem de Montcada. Al *Llibre dels feits*, en canvi, ni els peons tenen full de ruta, ni descobreixen, encara que sigui per «serendípia», res d'important. Per això no reculen pas per retrobar-se amb els Montcada i els templers, sinó que continuen fugint, de manera que el retrobament entre els dos cossos de l'avantguarda només és possible gràcies a la intervenció providencial del rei, que talla en sec una fuga a la desbandada i salva els «servents» d'una desfeta més que probable. Una altra diferència entre tots dos relats és que, mentre que a la *Crònica* els peons reculen *motu proprio* per reunir-se amb els Montcada, al *Llibre dels feits* els peons, retinguts pel rei i el seu majordom, es queden quiets tot esperant que arribi l'avantguarda de l'exèrcit a les ordres dels Montcada.

7. També es pot conjecturar, però, que el relat del missatger musulmà es pot referir al moment en què, segons la versió de Bernat Desclot, els servents dels Montcada reculen cap al campament cristià per informar el rei del lloc on es troba l'exèrcit enemic. Vist des de les files musulmanes, la reculada podria semblar una fugida a la desbandada a causa de la por al combat amb un enemic superior en nombre.

8. En la traducció castellana del mateix Gómez Miedes, es llegeix que la discussió «dió ocasion a quelos aguadores y leñadores del campo, con otros esclavos de los señores y barones, de presto hechos legión, sin orden ni caudillo se juntassen para yr a dar sobre el real de los enemigos» (Gómez Miedes, 1584, p. 113).

A partir d'aquesta acció, Jaume I comença a assumir, al *Llibre dels feits*, un paper de protagonista que és evident que a la *Crònica* de Desclot no té. No vull pas dir que disputi a Guillem de Montcada el paper de gran heroi de la batalla de Portopí, però sí que, a més de ser el narrador dels fets, s'atorga un paper de secundari de luxe que no desaprofita cap ocasió per posar en relleu el paper que va jugar, o que voldria haver jugat, en la batalla. En el cas que ara ens ocupa, el rei resol a petita escala un problema que es tornarà a plantejar, amb un final diferent, per desgràcia per a Guillem de Montcada, en el moment culminant de la batalla de Portopí: la desunió entre les línies de combat de l'exèrcit, una desunió que pot posar en perill la supervivència dels membres de la primera línia si l'enemic aconsegueix aïllar-los. Jaume I, encara que sigui damunt d'un rossí i que només l'acompanyi el seu majordom, conjura aquest perill amb una intervenció plena d'energia i de valor.

PRIMERA TOPADA

Tornem, però, a la *Crònica* de Desclot. Un cop reagrupats els servents i els cavallers, comencen a avançar de nou cap al «trescoll» i, en arribar-hi, té lloc la gran topada amb l'exèrcit musulmà: «sí que la batalla fo gran e forts» (Soldevila, 2008, p. 92). Res més no diu Desclot d'aquest primer enfrontament, en contrast amb la versió que ens n'ofereix el *Llibre dels feits*, molt més dilatada i plena de tensió dramàtica. Es tracta, convé remarcar-ho, d'una escena esplèndida des d'un punt de vista literari, narrada amb un rigor narratiu admirable. Jaume I explica tot el que va sentir des de la llunyania: el «gran brugit» de la primera topada; la tensió provocada, en primer lloc, per saber que està tenint lloc un fet decisiu per al resultat de la batalla sense poder-hi participar i ignorant-ne el resultat, i, en segon lloc, provocada també per la consciència que s'està produint un altre error estratègic que convé corregir de seguida.

El responsable d'aquest error és Don Nunó, que és a la rereguarda, i que encara no s'ha enfilat damunt del cavall quan ja fa estona que la primera topada ha començat. Dit d'una altra manera, Jaume I, que ha unit els peons que fugien a la desbandada amb els Montcada i la resta dels cavallers de l'avantguarda, i ha evitat una desgràcia segura, ara intenta fer el mateix, però a més gran escala, amb les dues grans línies del seu exèrcit, és a dir, intenta que la rereguarda i l'avantguarda no estiguin tan allunyades. Per això, envia un troter a manar la pressa al comte de Rosselló, i, com que al cap d'una estona encara no en té notícies, intenta enviar-hi Bernat de Rocafort, el seu majordom, amb el mateix missatge: «que no és mester que la devantera sia tan luny de la rereguarda, que la devantera no veja a la rereguarda e la rereguarda, la devantera» (§ 63; Bruguera, 1991, p. 76).

La situació és curiosa i podria ser fins i tot còmica si no estiguéssim enmig d'una batalla decisiva per a la conquesta de Mallorca. D'una banda, tenim els Montcada i els templers lluitant a primera línia; de l'altra, el rei i Rocafort tot sols, deixats de la mà de Déu en terra de ningú, sentint en la llunyania «los colps e·ls crits» de la batalla i desitjant que el comte Nunó, que és a la rereguarda de la rereguarda, es dirigeixi d'una vegada cap a on és el rei i, tots plegats, s'acostin al «trescoll» on està tenint lloc la primera topada.

Què estava fent Don Nunó en aquells moments? Com que Desclot, per descomptat, no ho explica, només podem recórrer a la versió, potser partidista, del *Llibre dels feits*, que indica que el comte de Rosselló estava esmorzant, és a dir, prenent forces per participar en bones condicions en una batalla a la qual no sols farà tard al començament, sinó que ni tan sols al final no hi tindrà un paper gaire lluït. Que el comte de Rosselló estigui esmorzant en aquell moment es desprèn de l'exclamació d'angoixa que fa Jaume I quan demana a Bernat de Rocafort, el seu majordom, que vagi de seguida a

avisar-lo: «e digats a Don Nunó que mala vim vuy la sua tarda, que per aventura tal dan porien pendre que no ns ho valria lo seu dinar.»⁹ I és que el Don Nunó del *Llibre dels feits* em sembla que és el que ara en diríem un oportunista: arriba a misses dites i amb la panxa plena a la batalla, i hi té una intervenció curta i poc brillant, però, això sí, un cop la batalla s'ha acabat, és el primer a felicitar el rei per la victòria: «Bon dia és vengut a vós e a nós, que tot és nostre, pus aquesta batalla havets vençuda!» (§ 65; Bruguera, 1991, p. 78). La llei del mínim esforç, però amb el màxim rendiment, la mateixa llei que Don Nunó havia aplicat en negar-se a dirigir l'avantguarda de l'exèrcit cristià. I com si tot això encara no fos prou, quan, a la tarda, un cop acabada la batalla, Jaume I torna al campament cristià mort de gana, perquè, en contrast amb el comte de Rosselló, no ha menjat res en tot el dia, Don Nunó, que en aquests temes sí que és ràpid i està molt ben informat, li diu de seguida on podrà sopar:

E dixem a don Nuno: —Fe que deg a Déu, gran fam he, que huy no mengé!
 E dix él: —Seyor, N'Oliver ha parada sa taula e adobat de menjar, e là porets menjar.
 —Anem —dixem nós— donchs, on vós vuylats (§ 76; Bruguera, 1991, p. 79).

El contrast d'actituds i de maneres de ser —i de fer— entre Don Nunó i Guillem de Montcada, que l'únic aliment que haurà rebut abans de morir serà la comunió, no pot ser més gran. I el mateix es pot dir del contrast entre el comte de Rosselló, que comença el dia amb un esmorzar copiosos, i el rei, que l'acaba amb un àpat que li fa alhora d'esmorzar, de dinar i de sopar. Potser per aquesta raó, és a dir, per no perjudicar gaire la imatge del comte de Rosselló i del seu llinatge, a les *Gestas aragoneses* s'han eliminat totes les referències crítiques al seu esmorzar que al *Llibre dels feits* es posen en boca de Jaume I.

Un dels grans mèrits literaris del *Llibre dels feits* és que els personatges es retraten, sobretot, a través de les seves paraules i dels seus fets. A la batalla de Portopí, el comte de Rosselló queda definit per la seva negativa a dirigir l'atac; pel seu esmorzar, que no devia ser, ni de bon tros, gens frugal; per la seva trigança a sortir al combat; per un atac dels seus homes tan poc decidit que de seguida es converteix en una retirada, i per la rapidesa amb què, en primer lloc, felicita Jaume I per la victòria aconseguida i amb què li indica, en segon lloc, la tenda on ja hi ha una taula parada i on, per tant, podrà sopar. L'únic judici de valor sobre el seu comportament es posa en boca del rei, però es tracta només d'unes paraules en estil directe que serveixen per a expressar el neguit de Jaume I per la lentitud amb què es mouen Don Nunó i els seus homes: «Cert, mal ho fan!» (§ 63; Bruguera, 1991, p. 76).

Quan per fi comencen a arribar el comte i els seus homes —cal posar en relleu que no arriben tots alhora, perquè han d'enviar de bell nou missatgers a Pere Cornell, Eiximèn d'Urrea i Oliver de Terres perquè s'afanyin—, la reeguarda comença a avançar. El rei, però, que potser encara cavalca el rossí amb què havia anat a perseguir els peons que fugien a la desbandada, està tan atabalat que ni tan sols s'adona que no du les proteccions necessàries per a poder-se acostar a la primera línia de combat.

9. Fra Pere Marsili va traduir així aquestes paraules: «Et dicatis Nunioni quod hec sua hodierna mora nimis posse esset nociva, et suum prandium male posset nobis proficere» (Martínez, 1984, p. 181). En el català dels segles XIII i XIV i, doncs, tant en la llengua de Desclot com en la de Jaume I, «dinar» tant podia tenir el significat d'àpat del migdia, que de vegades, com indica Joan Coromines (1982, p. 134-135), també podia designar-se amb el sintagma «dinar major», com el d'esmorzar, de vegades també anomenat «dinar de matí». En el relat que dona Desclot de la batalla de Portopí, els barons comencen el dia escoltant l'arenga del rei, després senten la missa i combreguen i, a la fi, esmorzen per pendre forces per al combat: «E puis anaren-se dinar molt tost» (Soldevila, 2008, p. 91). Es tracta, però, d'un esmorzar ràpid, no pas com el del comte de Rosselló, que s'allarga mig matí. És molt interessant en aquest sentit llegir en paral·lel un fragment del pla de conquesta d'Almeria (1309) que cita Joan Coromines (1982, p. 134) a l'entrada dedicada al terme «dinar»: «Dissabte ben matí, a l'alba, sia tothom apareyllat, e qui porà aver missa que la aja, e puys cada un din-se un poc e, axí con dies se farà, que ls senyals se fassen de combatre.»

Ha de ser Bertran de Naia, un cavaller aragonès, qui li ho faci veure i li deixi un gonió o cota de malles per sortir del pas. I amb el seu perpunt, la seva capellina, o casc, cordada al cap i un gonió cedit per un vassall, Jaume I s'adreça, per fi, al camp de batalla. Arriben al lloc on s'havia produït la primera topada i hi troben un cavaller que els informa del desenvolupament dels fets.¹⁰ Segons el relat del cavaller, l'exèrcit del rei es va dividir en dues parts: el comte d'Empúries i els templers es van ocupar d'atacar el campament musulmà, mentre que els Montcada es van ocupar de la banda esquerra, on devia haver-hi la tropa ja formada. El resultat havia estat un triple empat: els cristians havien superat tres cops els sarraïns i viceversa.

E [el cavaller anònim] dix: —El comte d'Ampúries e ls del Temple anaren a ferir als de les tendes, e En Guillem de Muncada e En Ramon anaren ferir a la mà esquerra.

E dixem nós: —E sabets-n'als?

—Och, que III vegades an vençut los christians als sarraïns, e ls sarraïns als christians III vegades (§ 64; Bruguera, 1991, p. 76-77).

El relat del cavaller mostra fins a quin punt encaixen les versions de Jaume I i de Bernat Desclot. Al *Llibre dels feits* aquest és el primer cop en què es parla dels templers, mentre que a la *Crònica* de Desclot es diu de forma ben clara que «En Guillem de Montcada fo en la davantera ab tota sa companya e la cavalleria del Temple» (Soldevila, 2008, p. 92). A més, Desclot explica, com ja hem vist, que els peons dels Montcada van descobrir el campament musulmà a la plana darrere del «trescoll», i al *Llibre dels feits* s'explica, com acabem de veure, que els templers i el comte d'Empúries van atacar «els de les tendes». Quines tendes? Les que, segons Bernat Desclot, formaven el campament musulmà, situat darrere el «trescoll».

Tots dos relats, per tant, encaixen, però hi ha una jerarquia: si volem entendre bé què és el que va passar, segons Jaume I, a Portopí el 12 de setembre de 1229, cal haver llegit abans el relat de Desclot, que va ser escrit —paradoxes de la literatura!— vuit o nou anys després de la *performance* oral que va donar origen al *Llibre dels feits*.¹¹ És evident que Jaume I no va poder llegir la *Crònica* de Bernat Desclot, i també és gairebé segur, malgrat el que sosté Cingolani, que Desclot no va tenir accés al *Llibre dels feits*. El que passa és que el relat del *Llibre dels feits*, que Jaume narra a flor de pell, encara que sigui a molts anys de distància de la batalla de Portopí, exigeix un lector que ja d'entrada conegui molt bé la història o bé a partir de fonts escrites que el més probable és que s'hagin perdut per sempre, tot i que potser estan recollides a la *Crònica* de Desclot, o bé a partir de les fonts orals que devien començar a circular per la Corona d'Aragó gairebé l'endemà de la batalla. Jaume I i el *Llibre dels feits* exigeixen, doncs, tant en aquest com en altres episodis, un lector ben informat, capaç de captar i d'assaborir la novetat que representa tornar a sentir una història que a finals del segle XIII tothom devia conèixer prou bé des d'un punt de vista nou del tot: el del rei mateix. Els dos relats encaixen en un setanta-cinc per cent dels esdeveniments i dels detalls. L'important, per poder entendre bé el que ens vol explicar Jaume I, és identificar les divergències i mirar de comprendre'n el sentit.

10. El *Llibre dels feits* deixa ben clar que aquest és el lloc exacte on es produeix la trobada quan l'identifica com «aqueu loch hon s'encontraren» (§ 64; Bruguera, 1991, p. 76), és a dir, el lloc d'on procedien els cops, els crits i el brogit que Jaume I sentia quan, acompanyat només per Bernat de Rocafort, el seu majordom, esperava, ple de neguit, l'arribada del comte de Rosselló i dels seus homes.

11. Per a l'origen oral i la datació del *Llibre dels feits*, remeto a Renedo, 2010.

LA PRIMERA BATALLA DEL PUIG

La *Crònica* de Desclot continua el relat explicant que, enmig de la lluita, Guillem de Montcada descobreix un puig que domina tota la zona, un punt estratègic de gran importància per a guanyar la batalla. El vescomte de Bearn se separa del seu exèrcit amb una part dels seus homes i, després de lluitar contra els musulmans per obrir-se camí, s'enfila «per una serra amont» cap al puig i se'l fa seu. Els sarraïns, alarmats pel cop d'efecte de Guillem de Montcada, envien dotze mil homes a ocupar el puig i fer-ne fora els *rum*, com els anomena el cronista musulmà Ibn 'Amīra. Guillem de Montcada s'hi queda gairebé sol, acompanyat només d'un altre cavaller que Desclot no identifica, però que, com no trigarem a veure, podrem reconèixer gràcies al mural de la Conquesta de Mallorca, i envia la resta dels seus homes a atacar els musulmans que se'ls acosten. Bernat Desclot recull, o inventa, l'arenga amb què Guillem de Montcada s'adreça als seus homes:

—Barons —dix ell—, anats-los ferir, e jo romandrè ací ab sol un cavaller; que, si el puig podem retenir, la batalla havem guanyada (Soldevila, 2008, p. 92).

Aleshores s'esdevé una gran topada entre els cristians que baixen i els sarraïns que pugen, una topada que impedeix que els homes de Guillem de Montcada puguin recular a reforçar la posició del seu senyor. Un escamot sarraí, en canvi, aprofita la lluita i la confusió per pujar al cim del puig. Guillem de Montcada intenta fugir perquè es troba només «ab sol un cavaller», però no se'n surt a causa del pendent i del gran nombre de roques. A la fi li tallen un peu enmig del combat, li maten el cavall «e caec de tot en terra e aquí morí.» El cavaller que estava al seu costat es defensa com pot, però, en veure com mor el seu senyor, pot escapar-ne viu «malament nafrat e-l cap e en la cara». (Més o menys en els mateixos moments, però en un altre lloc, al peu del puig o a mitja pujada, té lloc la mort de Ramon de Montcada dirigint els homes de la seva mainada en la lluita contra els sarraïns.)

Tot el que explica de manera detallada, però molt sintètica, Bernat Desclot, es relata de manera més dilatada, centrada en el punt de vista del rei, al *Llibre dels feits*. El que narra Desclot no sols ho devia saber gairebé tothom entre els cercles cortesans i burgesos, sinó que fins i tot és possible que gairebé tothom ho hagués vist en murals com els del Palau Caldes de Barcelona. El que narra Jaume I al *Llibre dels feits*, en un exercici literari d'un rigor impecable, és la mateixa història, però narrada des d'un altre punt de vista: el del rei.

Tot el que explica Jaume I del que podríem anomenar la primera batalla del Puig, que acaba amb la mort de Guillem de Montcada, té lloc mentre el rei, acompanyat només de Bernat de Rocafort, el seu majordom, està esperant en terra de ningú que arribi el comte Nunó i els seus homes per poder-se acostar tots plegats al front. Jaume I no ho diu en cap moment de forma explícita, però la lògica del relat porta a pensar que el rei espera l'arribada del comte de Rosselló i dels seus homes més o menys en el mateix lloc on hores abans havia lliurat els peons que havien fugit «en guisa d'orats» a Guillem de Montcada, que, tot seguit, acompanyat dels templers, dels homes del comte d'Empúries i dels peons trobats s'enfila cap al combat contra els sarraïns en el «trescoll».

Reulem una mica en el temps i tornem al moment en què el cavaller que Jaume I ha trobat a la plana on s'havia produït la primera topada li fa un resum de tot el que ha passat. Un cop acabat el relat, el rei li pregunta: «On són?» El cavaller li contesta: «A aquesta serra» (§ 64; Bruguera, 1991, p. 77), cal suposar que acompanyant les seves paraules amb un gest de les mans per indicar amb precisió la serra a què es referia. Això vol dir que la primera topada havia tingut lloc en el mateix punt on el rei parla amb el cavaller anònim, però que aleshores el combat ja s'havia desplaçat a la serra domi-

nada pel puig primer guanyat i tot seguit perdut per Guillem de Montcada. Després d'aquest diàleg brevíssim, Jaume I afegeix: «E encontram En Guillem de Mediona.» Com s'ha d'interpretar aquesta transició tan sobtada entre la resposta del cavaller desconegut que parla amb el rei i la trobada amb Guillem de Mediona? Em sembla que només hi ha una interpretació possible: Jaume I i els homes que l'acompanyen es troben Guillem de Mediona just quan estan començant a pujar cap al cim de la serra per unir-se amb la primera línia de l'exèrcit. Si no hi hagués hagut moviment, hauria estat Guillem de Mediona el qui hagués trobat, o «encontrat», el rei. Aquesta és, a més a més, la interpretació de Pere Marsili, que tradueix «E encontram En Guillem de Mediona» amb aquestes paraules: «Et ascendit rex per viam ad collem. Et obvium habuit Guillelmum de Mediona» (Martínez, 1984, p. 182).¹² Per tant, els uns pugen i l'altre baixa; però, d'on baixa Guillem de Mediona?

Guillem de Mediona baixa, doncs, de dalt de tot, és a dir, del cim del puig on no devia fer gaire que havia mort Guillem de Montcada. (També es podria dir, si se'm permet una llicència poètica, que el de Mediona surt de la *Crònica* de Desclot per entrar en aquest moment al *Llibre dels feits*.) Es tracta, com ja va indicar fa molts d'anys Zurita, i ha demostrat no en fa gaires Martí de Riquer en un article, publicat primer en català (1990) i després en castellà (1999), es tracta —repeteix— del cavaller que acompanyava Guillem de Montcada en la defensa del puig. Els arguments que aporta Riquer per a justificar la identificació són irrefutables: els signes heràldics gravats a l'escut i a la gropera del cavaller que acompanya Guillem de Montcada al mural del Palau Caldes són els dels Mediona. Riquer identifica en aquests termes el blasó: «de gules amb un cap, o xef, amb faixes undees d'argent i d'atzur» (1990, p. 186).¹³ Hi ha, a més, com va posar en relleu Martí de Riquer mateix (1990, p. 187-188), un argument d'autoritat: la identificació de Jerónimo de Zurita quan descriu l'escena de la mort de Guillem de Montcada:

Entonces le mataron el caballo y cayó a tierra y fue allí muerto. Y el caballero que estaba con él —que Aclot no nombra, debe ser el que en la Historia del rey Don Jaime se llama Guillén de Mediona— mientras pelearon se defendió lo mejor que pudo, y viendo que su señor era muerto, se escapó huyendo (Zurita, 1976, p. 444).

Hem de tenir en compte, a més, un detall secundari que posa en evidència un altre cop fins a quin punt tots dos relats —el de Jaume I i el de Desclot— encaixen. Segons Desclot, el cavaller sense nom que defensava el puig al costat de Guillem de Montcada va poder sortir-ne viu, però «malament nafrat e·l cap e en la cara». I resulta que, com el mateix Guillem de Mediona explica al *Llibre dels feits*, «d'una pedra que m'an dat sus en la boca so ferit.» I tot seguit Jaume I afegeix que li rajava sang pel llavi, «dessus de la boca» (§ 64; Bruguera, 1991, p. 77). Un altre punt de confluència, per tant, entre tots dos textos.

A més, la pròpia lògica del relat exigeix, com veurem, que el cavaller anònim de Desclot sigui el Guillem de Mediona del *Llibre dels feits*. Per què, doncs, Jaume I no l'identifica? Per què no es diu de forma explícita que el cavaller sense nom i «malament nafrat e·l cap e en la cara» de Desclot, el que acompanyava Guillem de Montcada al cim del puig, és el Guillem de Mediona ferit d'un «cop de

12. En la traducció catalana medieval dels episodis de la conquesta de Mallorca del *Liber gestarum* se'n dona la versió següent: «E el rey muntà per la carrera al coy l e encontrà en G. de Mediona» (Quadrado, 1850, p. 65).

13. Martí de Riquer va estudiar els signes heràldics dels varvassors de Mediona en el seu manual d'heràldica (1983, p. 136). Segons Riquer (1983, p. 187), hi ha un detall a l'escut de Guillem de Mediona tal com apareix al mural que fa pensar que potser no era el titular de la varvassoria, o que potser formava part d'una línia que es diferenciava respecte de les armes plenes del llinatge: es tracta de la situació de les armes plenes del llinatge al cap o xef de l'escut.

pedra a la boca»? Jo diria que Jaume I no ho diu perquè dóna per descomptat que tothom ho sap. Al seu *Llibre dels feits*, Jaume I no fa de Desclot o de mestre de la Conquesta de Mallorca, l'anònim autor del mural del Palau Caldes: el que al rei li interessa d'explicar, en primera persona, és clar, és el relat de la seva participació en la batalla. Deixava per al lector la feina de creuar les dades del *Llibre dels feits* amb el relat canònic dels fets que ens ofereixen la *Crònica* de Desclot, el mural del Palau Caldes i tots els relats orals, o escrits, que devien circular per la Corona d'Aragó sobre la batalla de Portopí i els fets de la conquesta de Mallorca.

Fetes aquestes observacions, tornem al relat del *Llibre dels feits*. Després de la conversa amb Guillem de Mediona, Jaume I pren les regnes del seu cavall i l'anima a tornar al combat dient-li: «Tornats a la batayla, que bon cavaller per aytal colp con aquel enfelonir-se'n deu, que no deu exir de batayla.» Guillem de Mediona fa cas de les paraules del rei i se'n torna cap al front; al cap d'una estona, Jaume I el perd de vista: «E a cap d'una peça que nós lo gardam, no-l vim.» Aquesta trobada, segons com es miri, es podria situar abans de la mort de Guillem de Montcada defensant el puig, però em sembla que el més lògic és situar-la després de la mort de l'heroi de la batalla de Portopí. El detall de la ferida al llavi em sembla definitiu en aquest sentit. No és lògic, d'altra banda, que un home valent com Guillem de Mediona, de qui, segons diu el *Llibre dels feits* mateix, «deyen que en tota Cathaluyna nuyl hom no junyia mils que él», abandoni el seu senyor per una ferida com aquesta. Guillem de Mediona no és, ni de bon tros, un personatge semblant al ballester covard que, uns anys més tard, fugirà a corre-cuita d'Orpessa amb la ballesta parada després d'un atac sarraí. Si hagués estat de debò un covard, potser el rei també l'hauria insultat dient-li: «bacallar pudent!», i potser fins i tot l'hauria obligat a baixar del cavall i l'hauria degradat (cf. el § 229 del *Llibre dels feits*). Potser Guillem de Mediona fugí del puig en estat de xoc després de la mort del seu senyor i per aquesta raó no gosa revelar res del que ha passat a Jaume I, o no s'hi veu amb cor. Després de les paraules d'ànim del rei es refà i se'n torna a primera línia de combat.

LA SEGONA BATALLA DEL PUIG

Canviem de llibre i tornem a Desclot. El capítol xxxvii de la seva *Crònica* comença explicant que el rei, des de la rereguarda, acaba incorporant-se al bell mig de la batalla «e anà ferir entre els sarraïns ab tota sa cavalleria» (Soldevila, 2008, p. 93). Aleshores veu el puig que no feia gaire que havien perdut els Montcada en mans dels sarraïns, i de la mateixa manera que havia fet Guillem de Montcada abans d'ell, s'adona que és essencial el seu domini per poder controlar el camp de combat i, per tant, per poder guanyar la batalla. Jaume I anima els cavallers que l'acompanyen a ocupar el puig, perquè «si el puig podem haver, tot nostre feyt és restaurat» (Soldevila, 2008, p. 93). Els cavallers del seu voltant no l'hi volen deixar pujar perquè no posi la seva vida en perill, però el rei col·loca el seu escut al davant, «puny lo cavall dels esperons» i enfila la pujada. Els cavallers es veuen obligats a seguir-lo. Al cim del puig té lloc una batalla que acaba amb la victòria de les tropes de Jaume I.

Els sarraïns no pogren sofrir lo rei ne sa companya qui en el puig foren muntats, que tants sarraïns hagren morts que el sang corria per lo puig avall con si fos flom d'aigua. Davallaren del puig fugent e desbaratats (Soldevila, 2008, p. 93).

És el moment culminant i també, com creien tant Guillem de Montcada com el propi rei, el lloc decisiu, perquè tot seguit, com acabem de veure, els musulmans inicien una fuga a la desbandada perseguits per les tropes de Jaume I. La batalla de Portopí, segons Desclot, ja s'ha acabat.

El relat del *Llibre dels feits* coincideix una vegada més amb el de Desclot, però un altre cop la narració és molt més engrunada. Acabem de deixar el rei enfilant la pujada cap a la serra on tenia lloc una gran topada, just després d'haver-se trobat amb Guillem de Mediona. Quan arriba a dalt de la serra, acompanyat d'una dotzena de cavallers del seu seguici i d'una setantena de cavallers de la mainada del comte Nunó, Jaume I s'adona de seguida de la importància estratègica del puig on no feia gaire devia haver mort Guillem de Montcada, i que ara estava en poder dels musulmans. El rei hi veu un parell de detalls que em sembla que tenen molta més importància de la que se'ls ha concedit fins ara. Vegem com ho explica el *Llibre dels feits*:

E sus alt en la serra on estaven los sarraïns estava gran compayna d'òmens de peu, e havia-hi una senyera de vermeyl e de blanch per lonch meytadada e una testa d'ome o de fust al ferre (§ 64; Bru-guera, 1991, p. 77).

Per a comprendre bé aquesta escena de la batalla de Portopí segons el *Llibre dels feits*, cal identificar la senyera i, sobretot, el que hi ha penjat a la seva asta. Pel que fa a la senyera, només hi ha dues opcions. D'una banda, es podria pensar que es tracta d'una bandera sarraïna, ja que sembla que no coincideix amb cap de les senyeres de la noblesa catalana reproduïdes als frescos de la conquesta de Mallorca del Saló del Tinell. Un passatge del *Liber gestarum* que no trigaré a reproduir *in extenso*, i que és un afegit de Pere Marsili, podria reforçar aquesta interpretació. En aquest fragment, hi ha una interpel·lació als sarraïns responsables de la mort de Guillem de Montcada i es parla de la senyera com a «vestrum vexillum», és a dir, com una bandera sarraïna.

Una segona opció, que dec a Josep Maria Pujol, és identificar la senyera amb els emblemes heràldics de Guillem de Montcada. Pujol explica molt bé aquesta interpretació en una nota de l'antologia del *Llibre dels feits* de caràcter divulgatiu que va publicar l'any 1991:

Es tracta de les armes d'En Guillem de Montcada, vescomte de Bearn, sense els mobles, reduïdes al camper (que era l'element identificatiu essencial des de lluny, d'on s'ho mira el rei) i disposades tal com figuren a la gropera del cavall del vescomte a les pintures del palau Berenguer d'Aguilar: partit en pal; d'argent, dues vaques de gules en pal (Bearn); de gules, sis besants d'or en pal (Montcada). El camper d'aquestes armes, disposat horitzontalment, tal com correspon, dona «una senyera de blanc e de vermell meytadada per llong» (Pujol, 1991, p. 89).

La interpretació de Josep Maria Pujol em sembla la més raonable. Si el cap, com veurem de seguida, és el de Guillem de Montcada, el més lògic és que la senyera sigui també la seva. El plany en prosa a la mort del comte de Bearn que Pere Marsili insereix en la seva traducció del *Liber gestarum* em sembla que també dona suport a aquesta interpretació. (La referència al «vestrum vexillum», que ja he comentat, també es podria interpretar en aquest sentit com una referència a una senyera cristiana guanyada en combat pels musulmans.) Com podrem veure en el fragment que no trigaré a reproduir, Marsili interpreta la mort de Guillem de Montcada com una «figura» en el sentit de l'exegesi bíblica, una «figura» que anuncia les glòries celestials guanyades per l'heroi mort en la batalla. Després d'evocar l'escena de la comunió abans del combat, Marsili assenyalava que Guillem de Montcada va prendre les armes i l'escut, un «scutum medietate distinctum», és a dir, partit, com la senyera del *Llibre dels feits*, en dos blocs: un de corresponent als vedells dels senyors de Bearn, amb el vermell que representaria la sang del martiri, i un altre de corresponent a les coques dels Montcada, que simbolitzen les «interminabilia aeternitatis gaudia» (Martínez, 1984, p. 1985).

Pel que fa a la «testa» penjada de l'asta de la senyera, Jaume I, que és un gran narrador, diu que en aquells moments no va ser capaç d'apreciar si la «testa» d'home que veia era de carn o de fusta. No trigaria gaire a saber-ho del cert, però en els moments que evoca no era capaç de precisar-ho a causa de la gran distància que el separava del puig. No es tracta de cap manera, però, d'un detall circumstancial. Recordem la famosa frase de Txèkhov: «Si al principi d'un relat s'ha dit que hi ha un clau penjat a la paret, aquest clau ha de servir al final de tot perquè el protagonista s'hi pengi.» La «testa d'ome» ha de jugar un paper en el relat de la batalla de Portopí que ofereix el *Llibre dels feïts*. No pot ser un objecte vist, o mig vist, i tot seguit oblidat o recordat de passada. Ha de ser la «testa» d'un home de carn i ossos, no pas una mera «testa» de «fust», i només pot ser la testa de Guillem de Montcada, l'heroi de la batalla i alhora la víctima dels problemes de coordinació entre l'exèrcit cristià que Jaume I intenta esmenar a la desesperada. Ens ho confirma fra Pere Marsili, que al *Liber gestarum* insereix, després de relatar tots aquests esdeveniments a partir del *Llibre dels feïts*, un plany per la mort de Guillem de Montcada, un plany que no es troba al text català que tradueix i que s'estén al llarg de tot el capítol xxii de la traducció («Planctus super mortem nobilium de Montecatano interfectorum in bello»). En reproduïx un llarg passatge en què es posa en evidència de forma molt clara la relació de Guillem de Montcada amb la «testa d'home» penjada a l'asta de la senyera:

Quid, miseri sarraceni, facitis, dum abscissum caput super vexillum ponitis? An non iniuriam Regi vestro facitis dum materiali gladio vestro gloriam procuratis. Nescitis canes quod verum est quod unum geritur, et aliud per gesta signatur? Noster erat cuius caput est separatum a corpore. Et dum ipsum super vestrum vexillum ponitis gloriam nostre future victorie designatis. Et dum ipsum ad celum exigitis, habere nos hodie de nostris conventuales et advocatos in celi palatio predicatis. Ffrequentur enim quod figura indicat, cum res geritur, manifestat. Nam cum hodie sumpsit Guillelmus corpus dominicum, postea sumpsit arma, et aperuit scutum medietate distinctum, et ab una parte vitulos habet aureo in campo vermiculatos et ab alia placentas aureas in campo vermiculato. Quod video intelligi ipsos futuros hodie sacrificii vitulos esse mactandos, suo sanguine rubricatos, aurea caritate munitos, et per fortitudinem passionis ad placentas aureas, id est ad interminabilia eternitatis gaudia pervenire (Martínez, 1984, p. 184-185).¹⁴

En un dels manuscrits de la ja citada traducció catalana dels capítols relatius a la conquesta de Mallorca del *Liber gestarum*, hi ha una miniatura que reproduïx aquesta escena terrible: un cap d'home, el de Guillem de Montcada, penjat damunt l'asta d'una bandera. Just el que diu que va veure Jaume I, però, com que ho va veure de lluny, no va ser capaç de precisar si el cap d'home era, o no, de debò. Agnès i Robert Vinas han tingut l'encert de reproduir aquesta miniatura tant a les seves edi-

14. Agraïxo al doctor Antoni Biosca, que prepara des de la Universitat d'Alacant una nova edició crítica del *Liber gestarum*, les observacions i les esmenes que m'ha fet arribar respecte a l'edició d'aquestes línies. A la traducció del *Liber gestarum*, escrita a principis del segle XIV, aquest passatge es va traduir de la manera següent: «O mesquins sarracins, què fets com lo cap tayat sobre la senyera posats? Verament enjuria fets al vostre rey, dementre que ab coltel material gloria procurats. No sabets, cans, que ver és que una cosa's fa e per los fets és altra cosa significada? Nostre era aquel lo cap del qual es departit del cors: e dementre aquel sobre la vostra senyera posats, designats e significats la glòria de la nostra esdevenidora victòria; e dementre aquel endressats al cel, mostrats nos haver vuy dels nostres conventuals e avocats en lo palau del cel: com moltes de vegadas so que la figura mostra, la cosa, com se fa, manifesta. Com vuy com en G. pres lo cors de nostre Senyor, puys prés las armas, e obrí l'escut per la meytat departit, e ha á una part vadeyls vermeys en lo camp d'or e en l'altra part, fogassas dauradas en lo camp vermeyl; per la qual cosa veig ésser entès que eyls devian ésser vuy vadeyls sacrificadors, de sacrifici de lur sanch rubricats, de caritat daurada guarnits; e per fortalea de passió venir devian á las fogassas dauradas, so es als goigs no determenables de eternitat» (Quadrado, 1850, p. 71-72).

cions francesa i catalana del *Llibre dels feits* (Vinas i Vinas, 2008, p. 79) com al volum que van dedicar a la conquesta de Mallorca.

La batalla, però, continua, i la visió del cap penjat a l'asta en la llunyania és només una visió fugaç. El rei comprèn de seguida la importància estratègica d'aquell puig i convida a pujar-hi el comte Nunó —que almenys per una vegada és allà on ha d'ésser— aprofitant que les tropes musulmanes, un cop ocupada la posició, estan escampades per tot el puig i, per tant, han perdut cohesió.

—Don Nunó, pugem ab aquesta companya que ara van, que vençuts són, que tuyt van brescant, e companya que va brescant en batayla, no ha qui·ls escometa, que, si·ls escometien bé, vençuts són (§ 64; Bruguera, 1991, p. 77).

La clau de les paraules del rei està en el gerundi «brescant», que en aquest passatge significa, com molt bé indiquen tant el DCVB com Joan Coromines, «perdre l'ordre de la batalla, dispersar-se un cos d'exèrcit abans compacte.»¹⁵ És el moment idoni, doncs, per a un atac per sorpresa.

Com a la *Crònica* de Desclot, al *Llibre dels feits* els cavallers que són al voltant del rei tampoc no l'hi volen deixar pujar. La diferència és que el *Llibre dels feits* pot donar més detalls i oferir-nos fins i tot els noms dels cavallers que prenen les regnes del cavall del rei per impedir-li que iniciï l'atac: es tracta de Don Nunó, de Pere Pomar i de Rui Ximenis de Luèsia. També ens pot oferir alguns retalls del diàleg que es podria haver produït aleshores, amb algunes frases esplèndides, producte de la bona memòria del rei, o del seu talent i de la seva inventiva com a narrador, o potser de totes dues qualitats alhora. En aquesta escena, el rei exhibeix tot el seu ardor juvenil i les seves enormes ganes d'entrar en combat. Quan el comte de Rosselló, Pere Pomar i Rui Ximenis prenen les regnes del cavall de Jaume I, té lloc el diàleg següent:

—Vuy nos oçiurets tots, e la vostra ravata nos matarà!
E daven-nos grans sofrnades, e dixem-los nós: —No us cal, que no só leó ne leopard; e, pus tant ho volets, aturar-m'è. Mas Déu vuyla que no·ns en vinga mal d'aquest aturar! (§ 64; Bruguera, 1991, p. 77).

Encara que el rei s'entossudeixi a dir que no és ni un lleó ni un leopard, és evident que actua d'una forma prou arrauxada. Quan Jaume I narra al *Llibre dels feits* la conquesta de Múrcia, que va tenir lloc quasi quaranta anys després de la de Mallorca, fa una observació que em sembla que hem de tenir present per a entendre bé aquesta escena: «en la batayla deu ésser lo rey en la reraguarda, mas en albergar la ost lo rey hi deu ésser, que vaja primer en assetjar los meylors, per tal que no·ls calla puyt moure» (§ 434; Bruguera, 1991, p. 319). El Jaume I que va dirigir la conquesta de Múrcia, que va tenir lloc a principis del 1266, i que va escriure el *Llibre dels feits* ben bé a finals de la seva vida, és molt probable que hagués agafat també les regnes del cavall del rei a la batalla de Portopí. L'experiència que havia acumulat al llarg dels anys li havia ensenyat que calia que el rei estigués a la rereguarda en les batalles, però a primera línia en els setges. A Portopí, però, l'angúnia per la situació en què es podien trobar els Montcada, el comte d'Empúries i els templers justifica la impaciència i les presses del rei.¹⁶

15. El DCVB defineix, a partir del passatge que estic comentant, aquesta accepció del verb «brescar» de la manera següent: «Trencar-se l'ordre de la batalla, espargir-se un exèrcit, perdre la bona formació» (Alcover i Moll, 1978, p. 662). Joan Coromines (1981, p. 215) comenta el significat del verb i de l'episodi del *Llibre dels feits* amb aquestes paraules: «Les files desfetes, forats, llacunes pertot, en una tropa que roda o es retira espargida, sense guardar la cohesió, l'ordre trencat, sense concert.»

16. En la mateixa campanya de conquesta de Múrcia, també és molt curiosa la discussió entre els fills del rei, acompanyats

Per una vegada, doncs, el comte Nunó té raó i fa bé d'impedir que el rei s'arrisqui més del compte. Jaume I, jove i impetuós com és, es veu obligat a acceptar-ho forçat i a contraccor. La seva audàcia temerària té, però, una justificació: «Mas Déu vuyla que no ns en vinga mal d'aquest aturar!» S'han aturat tantes vegades, i no pas per culpa seva, que Jaume I té por que al final no ho acabin pagant car. D'alguna manera, el rei intueix el que ja ha passat però que des de la llunyania no ha estat capaç de distingir amb precisió. Alhora està dient també que, si no hi hagués hagut tants retards, el resultat potser hauria estat un altre: la batalla, sense cap mena de dubte, també s'hauria guanyat, però potser s'haurien estalviat d'haver de pagar la victòria amb la mort dels Montcada.

Al final és el comte Nunó qui dirigeix l'atac. Abans, però, torna a prohibir, amb un punt de fatxenderia, al rei que l'acompanyi al capdavant de l'escamot dient-li: «Ja us ha hom fet, leó, aquí, d'armes? Ben porets veer que tam bo, ho meylor, ne trobarets con vós!» (§ 65; Bruguera, 1991, p. 78). El comte de Rosselló fa el cor fort i es disposa, per tant, a atacar. La seva ofensiva, però, dins la lògica narrativa del *Llibre dels feits*, no podia anar gaire bé. No sorprèn, doncs, que al primer gest defensiu musulmà —algunes pedres llançades contra el seu escamot i uns quants passos endavant dels sarraïns— els homes de Don Nunó girin la testa i reculin. L'intent de fuga genera crits de blasme entre alguns dels cavallers que són prop del rei, que criden: «Vergonya!» o, com es llegeix a la majoria dels manuscrits del *Llibre dels feits*, «Vergonya, cavallers, vergonya!»

En aquell precís moment, arriba un escamot de tropes del rei amb més de cent cavallers. Jaume I aprofita la confusió provocada per la retirada dels homes de la senyera del comte de Rosselló i s'afegeix a la «mota», és a dir, al cos compacte dels cavallers que acaben d'arribar, i comença a enfilat la pujada per a prendre de manera definitiva el puig i, de retruc, guanyar la batalla, perquè els sarraïns, un cop perduda la posició, comencen a fugir a causa d'un atac que els ha agafat per sorpresa. La batalla de Portopí s'ha acabat, l'exèrcit cristià que acabava d'arribar a Mallorca s'ha fet fort a l'illa, però s'ha pagat un preu molt car per tot plegat: la mort dels dos herois, els Montcada. Em sembla que no és cap casualitat que el comte Nunó, el gran responsable d'aquestes morts segons la versió donada pel *Llibre dels feits*, no pas segons la *Crònica* de Desclot, sigui el primer a felicitar el rei per la seva victòria:

E quan fo la batayla vençuda, e fom sus, acostà's a nós Don Nunó e dix: —Bon dia és vengut a vós e a nós, que tot és nostre, pus aquesta batayla havets vençuda (cap. 65; Bruguera, 1991, p. 78).

El comte de Rosselló, el tocatardà al llarg de tota la batalla, és el primer a felicitar el rei. No sabrem mai si aquesta frase és una invenció de Jaume I per donar forma literària a l'oportunisme de Don Nunó, o bé si el comte de Rosselló la va dir de debò posant-se ell mateix en evidència. En el segon cas, la memòria del rei seria magnífica; en el primer, seria magnífica la seva inventiva, però tant en un cas com en l'altre l'art narratiu de Jaume I destaca per la seva excel·lència: Don Nunó ha quedat definit només a través dels seus fets i de les seves paraules.

---

dels mestres d'Uclés i de l'Hospital, d'una banda, i, de l'altra, el rei mateix a causa d'uns núvols de pols que s'havien vist «entre Alfama i Múrcia» (§ 431, 6; Bruguera, 1991, p. 317). Els fills del rei, impacients, com Jaume I gairebé quaranta anys abans, per entrar en combat, sostenen que es tracta de genets sarraïns i que se'ls ha d'atacar. Jaume I, colrat pel sol de mil setges i mil camps de batalla, creu que es tracta de pols aixecada pel vent i frena l'ardor bèl·lic dels fills. Pel que s'explica al *Llibre dels feits*, la discussió entre el rei i els infants Pere i Jaume va ser prou intensa, potser fins i tot més que la que havia tingut lloc a Portopí entre el jove rei i els qui li prenién les regnes del cavall. Els fills de Jaume I van arribar a acusar-lo «que nós destorbàvem los de la ost» (§ 431, 23-24; Bruguera, 1991, p. 318). Al final, però, es demostra que el rei tenia raó. Com diu el mateix Jaume I al principi del *Llibre dels feits*: «més val giny que força» (cap. 43, 26; Bruguera, 1991, p. 53), és a dir, val més l'enginy i la saviesa que donen els anys que no pas la força arrauxada de la joventut.

D'ALTRES VERSIONS DE LA MORT DELS MONTCADA

En el territori comú que comparteixen el *Llibre dels feits* i la *Crònica* de Bernat Desclot, la batalla de Portopí es desenvolupa en dues fases: hi ha una primera topada a la plana on havia acampat la nit anterior l'exèrcit sarraí, i una segona topada, la decisiva, pel control del puig. En aquest relat, Guillem de Montcada mor al cim del puig, mentre que Ramon de Montcada mor tot baixant-ne, potser ja a la plana, mentre dirigeix l'atac contra els sarraïns que intenten ocupar el puig. Jerónimo de Zurita recull aquesta versió en els seus *Anales de la Corona de Aragón*, però en primer lloc n'explica una altra força diferent. Al primer relat de Zurita, en contrast amb la història que hem anat comentant fins ara, no hi ha cap batalla pel control del Puig i sembla que els Montcada moren junts.

En la primera versió de la batalla de Portopí segons els *Anales de la Corona de Aragón*, hi ha força elements que, com podrem veure, només poden venir del *Llibre dels feits*, però que estan integrats dins un marc narratiu que no és ben bé el mateix. Zurita relata una única batalla, una batalla que té lloc a la plana, en el lloc on l'avantguarda dels Montcada s'havia trobat amb el campament i l'exèrcit sarraí. Segons els *Anales*, quan els dos exèrcits enemics es troben

el conde de Ampurias y los caballeros templarios fueron a acometer contra las tiendas; y el vizconde y don Ramón acometieron contra otra parte del escuadrón por el lado izquierdo (Zurita, 1976, p. 441).

Es tracta d'una frase traduïda gairebé al peu de la lletra del *Llibre dels feits* i d'un detall que, si no m'equivoco, només es troba en aquest llibre, o en les obres que en deriven. Desclot, no en diu ben res, de tot això. El *Llibre dels feits* ho explica així:

El comte d'Ampúries e-ls del Temple anaren ferir als de les tendes, e En Guillem de Muntcada e En Ramon anaren ferir a la mà esquerra (§ 64; Bruguera, 1991, p. 76).

Té el mateix origen el detall que, un cop engegada la batalla, «por tres veces llevaron de venida los nuestros a los moros y otras tantas los hicieron retirar» (Zurita, 1976, p. 441), que és una traducció també molt literal de «III vegades an vençut los christians als sarraïns, e-ls sarraïns als christians III vegades» (§ 64; Bruguera, 1991, p. 76-77). Fins aquí el text de l'historiador aragonès i el del *Llibre dels feits* estan molt a prop, però a partir d'aquest punt els relats comencen a divergir. Zurita explica tot seguit que la causa principal de les dificultats de la tropa dels Montcada per obtenir la victòria era que «los nuestros se esparcieron y no se podían socorrer los unos a los otros» (Zurita, 1976, p. 441). Aquesta explicació podria, tanmateix, ser una deducció feta per Zurita a partir de la seva lectura del *Llibre dels feits* (§ 64), ja que el cavaller anònim que informa el rei del resultat de les primeres topades podria ser interpretat com un cavaller que ha perdut la posició i que vaga en terra de ningú a la recerca dels seus companys, que, de tan escampats com estan, no troba per enlloc.

Segui com sigui, i vingui d'on vingui l'observació de Zurita, el cas és que a partir d'aquest punt el seu relat s'allunya molt del que expliquen la *Crònica* de Desclot i el *Llibre dels feits*. El que es conta als *Anales* és que la batalla va continuar a la plana i que, en el moment en què la victòria semblava decantar-se pel bàndol sarraí, els Montcada i alguns cavallers de confiança van dirigir-se cap al lloc on es lliuraven els combats més durs:

El vizconde y don Ramón de Montcada arremetieron contra aquella parte donde la batalla estaba más encendida, con algunos caballeros que cabe sí tenían; y lanzándose por los moros, hicieronlos detener algún tanto, hiriendo en ellos muy animosamente (Zurita, 1976, p. 441).

Després d'una llarga estona lluitant de forma heroica contra els sarraïns, els Montcada i els seus homes no van poder plantar cara a les tropes de refresc dels sarraïns que no paraven d'arribar i van acabar morint «d'armes sobrat(s) e per major poder», com diria Jordi de Sant Jordi. El relat de Zurita, que no s'acaba aquí, es podria interpretar com un resum molt cenyit del *Llibre dels feits* i de la *Crònica* de Desclot, però un resum tan cenyit que no parla per res del puig de tanta importància estratègica, ni de la mort, en llocs diferents i a una certa distància l'un de l'altre, dels dos caps del clan dels Montcada.

Després d'haver narrat la mort dels Montcada, Zurita torna a seguir de molt a prop el *Llibre dels feits* i s'ocupa de la trobada del rei amb Don Nunó i el seu seguici i, a continuació, de l'encontre amb Guillem de Mediona. Jaume I, sense conèixer el curs dels esdeveniments i, per tant, ignorant la mort recentíssima de dos homes de confiança, es comença a enfilat «en lo más alto de la sierra» (Zurita, 1976, p. 110) i veu, a dalt de tot, «una bandera de colorado y blanco diferenciada por lo largo» (Zurita, 1976, p. 442). Zurita no esmenta el detall de la «testa d'home o de fust al ferre», i em sembla que no ho fa perquè ho considera un detall sense gaire importància. La resta de la història ja és coneguda: el rei vol ocupar en persona el puig; els cavallers del seu voltant no li ho deixen fer, però, a la fi, després d'un estira-i-arrotonsa, el rei acaba participant en la conquesta i ocupació militar del cim.

L'historiador aragonès Bernardino Gómez Miedes, lector del *Llibre dels feits* i també dels *Anales* de Zurita, va publicar una nova versió de la batalla de Portopí i, més en concret, de la mort dels Montcada en la seva biografia de Jaume I, publicada primer en llatí, sota el títol *De vita et rebus gestis Iacobi I, regis Aragonum* (1582), i tot seguit traduïda, amb alguns canvis i alguns afegits, per ell mateix al castellà amb el títol *La historia del muy alto e invencible rey Don Jayme de Aragon* (1584). La seva versió de la mort dels Montcada sembla influïda per la de Zurita, però també està corregida a partir de la seva lectura personal del *Llibre dels feits*. Segons Gómez Miedes, el campament sarraí estava situat en un lloc elevat, que presenta com un «monte hostium» en la versió llatina, i com «una montaña rasa» en la traducció castellana. Les tropes dels Montcada entren en combat de la mateixa manera que s'explica al *Llibre dels feits* i als *Anales* de Zurita: el comte d'Empúries ataca per la dreta i els Montcada, per l'esquerra. En un segon moment de la batalla, els Montcada surten en suport de la banda dreta, on lluiten els templers i el comte d'Empúries. Malgrat que al principi la iniciativa obté bons resultats, al final els Montcada acaben trobant-hi la mort perquè, segons Gómez Miedes, hi havia sis cops més sarraïns que no pas cristians. L'extraordinària superioritat numèrica dels sarraïns era deguda a l'arribada contínua de tropes que estaven amagades darrere d'una muntanya.¹⁷

Gómez Miedes afegeix el detall que es decideix de no comunicar a Jaume I la notícia de la mort dels dos nobles. El rei envia Don Nunó i els seus homes a lluitar al costat del comte d'Empúries i es dirigeix cap al lloc on acabaven de morir els Montcada; pel camí, troba Guillem de Mediona i acaba arribant al lloc on els Montcada havien mort. Allà hi ha el campament musulmà, amb els soldats dispersos i amb la bandera meitat blanca, meitat vermella que tantes vegades hem comentat al llarg d'aquest article:

Cum in verticem montis pervenissent, conspecta ibi lati campi planitie, hostes partim fusos, dispersosque, partim intra tentoria contentos, minime tamen pugnae contentos viderunt, nisi quod ex apice regii, ut apparebat, tabernaculi vexillum candido purpureoque colore distinctum pendebat,

17. «Nequaquam ipsos tam propinquos sibi adesse putant, ex insidiis, ab ulteriore parte montis prodeuntes illi, elato clamore, nostros ex improviso adoriuntur» (Gómez Miedes, 1582, p. 105). En la traducció castellana, aquest passatge es pot llegir sota la traducció següent: «Sin pensar que tenían los enemigos tan cerca, los quales salieron dessostra parte del monte donde estaban en celada y con grandes alaridos dieron sobre el Vizconde y los demás» (Gómez Miedes, 1584, p. 113-114).

de quo regii equites, qui de sinistro successu prelii primi agminis non nihil praesenserant, neque regi indicaverant, male suspicati sunt (Gómez Miedes, 1582, p. 106).¹⁸

Jaume I vol atacar els sarraïns tal com s'explica al *Llibre dels feits*, però amb una diferència més que notable. Segons Gómez Miedes, els cristians i els musulmans estan situats cara a cara en una gran plana, mentre que al *Llibre dels feits* els musulmans són al cim del puig que Jaume I, que és al seu peu, vol ocupar. Don Nunó i els cavallers del voltant del rei, com al *Llibre dels feits*, no li deixen formar part de les tropes d'atac: «eique vehementer exprobastent tam ardentem animi impetum, cecamque vincendi cupiditate» (Gómez Miedes, 1582, p. 106).¹⁹ Jaspert de Barberà dirigeix l'ofensiva, que sofreix un petit contratemps, i al final, com al *Llibre dels feits*, Jaume I s'hi acaba afegint i participa en la destrucció del campament sarraí.

La singularitat de la narració de la batalla de Portopí segons els *Anales* de Zurita és que, després d'explicar la versió que acabo de comentar, i que en bona mesura Gómez Miedes segueix, es passa a explicar la versió de «Bernardo de Aclot». Si la segona versió dels *Anales* procedeix de Desclot, d'on procedeix la primera? Doncs, només pot provenir del *Llibre dels feits*, però d'un *Llibre dels feits* mal interpretat. Em sembla que Zurita, i Gómez Miedes tot darrere, va anar a buscar en el relat de la batalla de Portopí que ofereix el *Llibre dels feits* les dades històriques, però les presses no li van permetre d'interpretar l'obra de Jaume I com un text literari d'una gran complexitat i, per tant, no el va llegir prou bé. Zurita no va veure fins a quin punt se superposen i es completen els relats de la batalla que s'ofereixen al *Llibre dels feits* i a la *Crònica* de Bernat Desclot. Per a Zurita, es tractava de dos relats força diferents, i, com que al *Llibre dels feits* no es narra la mort dels Montcada, sobretot la mort de Guillem de Montcada, és probable que Zurita, per tapar aquest forat, recorregués al relat comprimit i sintètic de la batalla que es dona, per exemple, a la *Crònica llatina dels reis de Castella*, o en algun document similar. La citada crònica llatina narra la batalla de Portopí amb aquestes paraules:

Sequenti vero die, cum Guillelmus de Montcada, vir strenuus et prudens, cum parentela sua regem Aragonum versus Maioricam prederet, inciderunt in insidias maurorum, et tunc occubuit, et multi nobiles de Catalonia cum eodem. Rex autem et qui cum eo erant, licet a longe sequerentur, audientes strepitum armorum et confligencium tumultum festinantes, pervenerunt ad locum; et, invenientes predictum nobilem cum multis aliis interfectum, congressi sunt cum mauris, de quibus multos cum Dei adiutorio interfecerunt. Alios vero fugantes in civitate Maiorica concluderunt.

Stefano M. Cingolani (2006, p. 196-197) ha comentat i reproduït aquest passatge i ha posat en relleu que la font, com el mateix autor de la *Crònica* indica, deuen ser cartes procedents de la cúria del rei En Jaume. Unes cartes o documents similars es poden trobar, com apunta el mateix Cingolani (2006, p. 201), darrere de la curiosa narració de la batalla que es pot llegir en alguns manuscrits de la *Chronique de Saint Denis*, editada pel mateix Cingolani (2006, p. 684-687). No reproduiré ni comentaré aquí tot el passatge, perquè és massa extens. Em limitaré a posar en relleu que, com als *Anales* de Zurita i a les

18. «Como llegassen a lo alto descubrieron una espaciosa llanura donde estava el Real de los moros, y ellos esparzidos parte dentro de las tiendas, parte hechados por el campo sin ningún recelo de enemigos: aunque en lo más alto de la tienda real vieron colgada una bandera de blanco y colorado, de la qual los cavalleros del rey, que sabían la rota del Vizconde, sospecharon lo que era» (Gómez Miedes, 1584, p. 115). Cal posar en relleu que, en veure la bandera, els cavallers del seguici del rei endevinen el que implica, mentre que Jaume I no ho pot intuir de cap manera perquè no està al cas de la mort del Montcada.

19. «Reprehendiento muy sin respeto su demasiado ardor y ánimo con tan ciega codicia de vencer» (Gómez Miedes, 1584, p. 115).

biografies de Gómez Miedes, es narra la mort allora de Guillem i de Ramon de Montcada, «les meilleurs chevaliers de son ost», internant-se, tots dos sols, en territori enemic. Els responsables de la seva mort són uns soldats sarraïns amagats darrere d'unes roques que els ataquen per sorpresa. No hi ha cap lluita pel control d'un puig, i Guillem i Ramon de Montcada no moren lluny l'un de l'altre.

Zurita es devia basar en històries com aquestes per a inserir-les en la primera versió de la mort dels Montcada que dóna als *Anales*. No va tenir temps de comprendre el subtil joc de correspondències que lliga la narració d'aquest episodi segons Jaume I amb la versió de Bernat Desclot. Si hagués tingut temps de captar aquest joc, hauria entès, per posar un exemple, la importància de la «testa d'ome o de fust al ferre» que penjava de l'asta de la senyera dels Montcada, i s'hauria estalviat el recurs a uns reports tan sintètics com els de la *Crònica llatina dels reis de Castella* o la *Chronique de Saint Denis*. Em sembla que Zurita no va tenir la sort de poder contemplar el mural de la Conquesta de Mallorca del Palau Caldes de Barcelona. Si Zurita, que durant molts d'anys va ser l'únic que va identificar el cavaller anònim de Desclot que acompanya Guillem de Montcada cap a la mort amb el Guillem de Mediona del *Llibre dels feits*, hagués pogut veure el mural, és molt probable que hagués entès molt millor tant el *Llibre dels feits* com la *Crònica* de Desclot i que hagués recollit als seus *Anales* una única versió de la mort dels Montcada.

Em queda per comentar la crònica àrab de la conquesta de Mallorca escrita per Ibn 'Amīra a molt poca distància dels fets narrats. La versió que dóna Ibn 'Amīra de la batalla de Portopí és molt acostada a la de Jaume I i de Desclot i, en algun cas, com veurem al final d'aquest article, fins i tot més completa. Ibn 'Amīra té molt en compte la importància estratègica del puig de la serralada de Portopí des del principi del seu relat. Els musulmans installen el seu campament en un lloc que deu ser prop del «trescoll» de què parla Desclot. El dia de la batalla es proposa de bon matí al valí l'ocupació del puig que dominava la zona «i que des d'aquell indret s'ordenà l'estratègia de la guerra» (Ibn 'Amīra, 2008, p. 105), però el valí, que només pensa a entrar en combat, s'hi nega. Tot seguit té lloc un primer atac d'«alguns escamots dels *rum* d'avançada» (Ibn 'Amīra, 2008, p. 105), que són vençuts sense problemes. En un segon moment, es produeix l'atac de Guillem de Montcada, el senyor de Tortosa, que, segons Ibn 'Amīra, té lloc, com el primer, a peu pla, al peu del puig, i que acaba amb la mort del senyor de Tortosa. Quan la victòria està a punt de decantar-se pel bàndol sarraí, té lloc la batalla pel control del puig, que acaba en mans dels *rum*, com anomena Ibn 'Amīra els cristians. I, un cop ocupat el puig, els *rum* acaben guanyant la batalla.

Hí ha discrepàncies, sens dubte, entre els relats d'Ibn 'Amīra i els de Desclot i Jaume I, però són molt més sorprenents, i de més gran abast, les similituds. Ibn 'Amīra no esmenta en cap moment la figura de Ramon de Montcada, però això reforça encara més el paper central que Guillem de Montcada té en el relat. Sembla que Guillem de Montcada mor al pla, com en les versions de Zurita i de Gómez Miedes, no pas al cim d'un puig, com expliquen Jaume I i Desclot, però en qualsevol cas el puig de la serra de Portopí té la mateixa importància estratègica al *Kitāb Tā'rīh Mayūrqa* que al *Llibre dels feits* o a la *Crònica* de Desclot.

GUILLEM DE MONTCADA, L'HEROI DE LA BATALLA

Abans d'acabar, em sembla que convé extreure algunes conclusions del meu discurs. En primer lloc, espero haver demostrat fins a quin punt els relats de la batalla de Portopí que donen el *Llibre dels feits* i la *Crònica* de Bernat Desclot es complementen de forma molt estreta, tot i que Desclot mai no va llegir el *Llibre dels feits*. El lector ideal de l'episodi de la batalla de Portopí al *Llibre dels feits* ha de

ser algú que conegui el relat oral més o menys estandarditzat de la batalla, i potser fins i tot alguna versió escrita que no ha arribat fins als nostres dies, però que potser Bernat Desclot va tenir a les seves mans. Com que aquest relat, oral o escrit, s'ha perdut per sempre més, ens hem de conformar amb la versió que en dona la *Crònica* de Bernat Desclot i amb el mural de la Conquesta de Mallorca que es va fixar sobre les parets del palau Caldes de Barcelona i que ara es troba al MNAC. (Potser el futur ens depararà la troballa d'algun text, o d'alguna imatge més, i podrem conèixer una mica millor el perfil i el contingut d'aquest gran relat canònic.)

El gran heroi de la batalla en aquest relat és, sens dubte, Guillem de Montcada. També ho és al *Llibre dels feits* —i fins i tot a la *Crònica* de Desclot—, encara que la presència contínua de Jaume I ho atenuï una mica. M'atreveixo a dir que la versió de la batalla de Portopí segons Jaume I és una mena de versió *avant la lettre* de *Saving Private Ryan* de Steven Spielberg. Jaume I, en un magnífic exercici d'autojustificació, explica tant el paper que, *velis nolis*, es va haver de limitar a fer en la batalla com el que hi hauria volgut fer. Si el comte Nunó hagués estat a l'alçada de les circumstàncies i hagués fet cas dels missatges desesperats del rei, s'hauria pogut salvar la vida tant de Guillem com de Ramon de Montcada, però, segons la versió del *Llibre dels feits*, el comte del Rosselló ni li va fer cas ni va tenir un paper gaire lluït al llarg de tota la batalla de Portopí.

Si Guillem de Montcada és l'heroi, el comte Nunó, que serà un dels més grans beneficiats, un cop consumada la conquesta, en el repartiment de l'illa és, sens dubte, l'antiheroi, el personatge negatiu. Jaume I és, per contra, l'heroi encara en formació, l'heroi *in fieri*. Ho posa molt bé en evidència una magnífica escena que té lloc al vespre de la batalla de Santa Ponça, després que el rei hi hagi dut a terme una intervenció bèl·lica en el fons no gaire diferent de la que tindrà lloc l'endemà a Portopí. En tornar del camp de batalla, el rei vol, com el jove aprenent que en definitiva és, sotmetre's a l'examen rigorós dels qui en saben més i se'n va a demanar el parer dels Montcada. Quan Jaume I s'adona que Guillem de Montcada somriu en veure'l arribar, comença a estar tranquil: «e nós fom alegres, que havíem paor que no-ns dixés mal, e pensam-nos que no seria tan mal con nós cuydàvem» (§ 61; Bruguera, 1991, p. 73). Tot i que Ramon de Montcada de seguida el comença a renyar pels riscos que ha corregut, Guillem de Montcada talla en sec la censura del seu cosí amb aquestes paraules:

En Ramon, lo rey ha feyta folia, mas emperò a bon respit lo podem tenir d'armes e de tot bon feyt, pus així s'enfeloní cant no fo a la batayla (§ 61; Bruguera, 1991, 73).

Després d'unes paraules tan amables i tan elogioses pel valor demostrat en el combat, malgrat els riscos correguts, el mestre recomana prudència a l'alumne per no posar en perill la conquesta de l'illa. Tot seguit, Ramon de Montcada, l'heroi de la batalla de Santa Ponça, l'aconsella sobre les guàrdies nocturnes. El rei accepta amb la màxima humilitat els consells i les observacions dels seus mestres tot dient: «Vosaltres, que y sabets més que jo, deÿts-ho, que ço que vós ne direts, ne farem nós» (§ 63; Bruguera, 1991, p. 75). L'alumne aplicat i diligent es plega de forma dòcil als desigs i a les exigències dels mestres. Si a la batalla de Portopí va tornar a cometre follies i a córrer riscos, se li pot disculpar: veia en greu perill de mort la vida de dos vassalls fidels que eren també els seus mestres.

Guillem de Montcada és, per tant, el gran heroi de la batalla, perquè amb Ramon de Montcada perd la vida de forma heroica en una expedició de croada o, si es vol, de «guerra santa». Guillem de Montcada, de fet, és un màrtir de la conquesta de l'illa, perquè no sols va morir en el combat, sinó que, com es dedueix del *Llibre dels feits* i explica amb claredat fra Pere Marsili, els musulmans li van tallar el cap i el van penjar a l'asta d'una bandera. Com explica Eufemià Fort i Cogul (1974, p. 139),

sembla que tant ell com Ramon de Montcada van ser venerats com a màrtirs gairebé l'endemà mateix de la seva mort. Els templers, que, com ja hem vist, formaven part, al seu costat, de l'avantguarda de l'exèrcit reial a Portopí, es van quedar amb les seves restes, venerades com a relíquies, i no les van voler lliurar perquè fossin enterrades, com Guillem i Ramon de Montcada havien estipulat en els seus testaments, al monestir de Santes Creus.²⁰ A la fi, però, la voluntat dels difunts es va poder complir. A Santes Creus, segons Fort i Cogul (1974, p. 137-138), se'ls va continuar venerant com a màrtirs.

Hi ha, em sembla, una línia oculta a hores d'ara, però que al segle XIII devia ser evident per a tothom, que uneix la figura de Guillem de Montcada, heroi i màrtir de la batalla de Portopí, amb la figura de Guillem Ramon de Montcada, el seu pare, l'assassí de Berenguer de Vilademuls, arquebisbe de Tarragona, en un acte comès a traïció, amb una brutalitat extraordinària, el 16 de febrer de 1194. Si es repassa la història d'aquest crim a la llum dels estudis de Miquel Coll i Alentorn, Eufemià Fort i Cogul i John C. Shideler, i tenint alhora en compte els fets de Portopí, aquesta línia oculta es fa més evident. El que em sembla que guarda una relació molt intensa amb la batalla és el document d'expiació del seu gran crim que Guillem Ramon de Montcada, que el 1215 havia esdevingut vescomte de Bearn, va obtenir de Roma a finals del 1215 o a principis del 1216.²¹ Entre les penes que se li van imposar a tall de penitència (dejuni a pa i aigua cada divendres; una entrada a Tarragona descalç, vestit només amb bragues i una camisa i fuetejant-se l'esquena amb un flagell per a demanar de forma pública perdó a l'arquebisbe i a tot el capítol de la catedral de Tarragona), n'hi ha una que crec que té relació directa amb la participació del seu fill tant en la invasió de Mallorca com en la batalla de Portopí. Segons consta en aquest document, Guillem Ramon de Montcada es va comprometre a «croar-se» davant del Sant Pare i a marxar a ultramar per a lluitar-hi durant cinc anys, acompanyat de dos-cents cavallers i de trenta artillers i arquers ben armats, tots ells pagats de la seva butxaca. Va complir bona part de les penes imposades, excepte l'estada a Terra Santa. Ho va reconèixer en el seu testament i, com a compensació per la seva falta, va oferir a la seu de Tarragona el castell de Sant Marçal de Cerdanyola.

Em sembla que en la participació de Guillem de Montcada en l'expedició que va sortir de Salou cap a la conquesta de Mallorca hi ha, si més no en part, un intent d'expiació tant del greu crim del seu pare com de la pena que no va arribar a complir. No era gens estrany en aquells temps que si algú es comprometia a anar a les croades i, per les causes que fossin, moria sense haver complert la seva promesa, un parent seu, o fins i tot el seu marmessor, acabés anant-hi per a fer realitat la promesa del difunt. Sembla, per posar només dos exemples propers a l'any 1229, que si el comte de Chester va participar en la cinquena croada va ser només, segons Christopher Tyerman (2007, p. 796), per complir la promesa insatisfeta que havia formulat Joan Sense Terra, de qui el comte de Chester era marmessor. Tenim, però, un cas més proper en tots els sentits a Jaume I i al *Llibre dels feits*: el del rei Andreu II d'Hongria, el pare de Violant, la segona esposa del nostre rei. Segons Tyerman (2007, p. 800), Andreu II no va anar *motu proprio* a la cinquena croada. Va ser el papa qui l'hi va obligar perquè complís el vot que el seu pare, el rei Bela III, que havia mort el 1196, va fer, però que no va poder dur a terme. Guillem de Montcada, per tant, va fer el mateix que el comte de Chester i que

20. Guillem de Montcada ho havia fet constar en el seu testament del 9 de juny de 1229, mentre que el testament de Ramon de Montcada és del 23 d'agost de 1229, pocs dies abans de la sortida de la flota reial cap a Mallorca. Ramon de Montcada, en canvi, havia jurat, abans de fer testament, que volia ser enterrat amb els templers. Potser aquest jurament va influir en el conflicte amb l'orde del Temple relació amb les seves despulles. Per totes aquestes qüestions, vegeu Miquel Coll i Alentorn (1992, p. 335-338).

21. Extrec la informació sobre aquests documents d'expiació dels treballs de Miquel Coll i Alentorn (1993, p. 204-205) i John C. Shideler (1987, p. 136-137).

Andreu II d'Hongria, però en el seu cas, a més de fer possible la realització d'un vot incomplet, hi havia també l'expiació d'un crim horrible. Per això, en la seva mort gloriosa, segons tots els cànons de l'època, i en el seu martiri hi ha tants d'elements llegendaris.

La voluntat d'expiar un crim i de satisfer un vot incomplet devia arribar fins i tot a les orelles dels sarraïns que defensaven Mallorca. En dóna un testimoni preciós Ibn 'Amīra, l'autor de la crònica àrab de la conquesta de l'illa:

Deien els cristians que, abans d'entrar a l'illa, [Guillem de Montcada] havia fet la predicció que ell moriria a la batalla decisiva per a la presa de l'illa i que, després, els cristians es farien senyors del territori (Ibn 'Amīra, 2008, p. 105).²²

Guerra psicològica per minar la moral de les tropes sarraïnes? Si Ibn 'Amīra recull la notícia és possible que hagués fet aquest efecte entre els defensors de l'illa, però m'inclino a creure que no era aquesta la intenció amb què es va originar aquesta notícia. Crec que Guillem de Montcada va sortir de Salou camí de Mallorca disposat a tot, potser fins i tot convençut que havia de morir. De fet, així el retrata Jaume I al *Llibre dels feits*, tot i que sense fer explícit el que Ibn 'Amīra diu de forma tan clara i tan sorprenent, però que no es faci explícit no vol pas dir que no fos —o que no sigui— evident per a un bon lector del *Llibre dels feits*.

EPÍLEG

Enmig del capítol de *Guerra i pau* on es narren les dificultats del jove Nikolai Rostov per a explicar la seva versió de la batalla de Schöngraben, Tolstoi fa l'observació següent: «Per a contar-ho tot segons la veritat, per a explicar només el que havia passat, calia dominar-se molt. Contar la veritat és molt difícil i els joves rarament saben fer-ho» (Tolstoi, 1998, p. 215). Jaume I era més jove a la batalla de Portopí que no pas el príncep Rostov a la batalla de Schöngraben, però molt més gran que ell a l'hora de donar el seu relat de la batalla de Portopí al *Llibre dels feits*. Potser per això ho va explicar tan bé, malgrat que, d'una banda, potser no va explicar ben bé la veritat i, de l'altra, malgrat que potser d'escriure no en sabia gaire, potser gens.

BIBLIOGRAFIA

- ASPERTI, Stefano (1985). «El rei i la història. Propostes per a una nova lectura del *Libre dels feits* de Jaume I». *Randa* [Palma de Mallorca], vol. 18, p. 5-24.
- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (2003). «Ús formal del català a la Catalunya Nova entre els anys 1154 i 1173: reflexions metodològiques sobre lingüística històrica i sociolingüística». *Estudis Romànics* [Barcelona], vol. 25, p. 7-38.
- BRUGUERA, Jordi [ed.] (1991). *Llibre dels fets del rei En Jaume*. Vol. II: *Text i glossari*. Barcelona: Barcino. (ENC, col·lecció B; 11)
- CINGOLANI, Stefano Maria (2006). *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva Crònica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXVIII)

22. Quan vaig llegir la primera versió d'aquest text al congrés sobre Jaume I que va tenir lloc a Mallorca a mitjan octubre del 2008, desconeixia l'existència de la crònica d'Ibn 'Amīra i, per tant, d'aquest passatge. El vaig poder conèixer enmig del congrés gràcies a l'amabilitat del doctor Guillem Rosselló Bordoy, que em va mostrar les galerades de la traducció que prepara amb Nicolau Roser.

- CINGOLANI, Stefano Maria (2007). *Jaume I: Història i mite d'un rei*. Barcelona: Edicions 62. (Biografies i Memòries; 68)
- COLL I ALENTORN, Miquel (1992). «Santes Creus i la conquesta de Mallorca». A: COLL I ALENTORN, Miquel. *Història/2*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. [Article publicat per primer cop a la revista *Santes Creus*, núm. 50 (1979), p. 109-113]
- (1993). «La llegenda de Guillem Ramon de Montcada». A: COLL I ALENTORN, Miquel. *Llegendari*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 193-242. [Primera edició a Barcelona: Aymà, 1958]
- COROMINES, Joan (1981). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. II: BO-CU. Barcelona: Curial.
- DIXON, Norman F. (1977). *Sobre la psicología de la incompetencia militar*. Barcelona: Anagrama. [Traducció castellana d'*On the Psychology of the Military Incompetence*. Londres: Jonatan Cape, 1976]
- FORT I COGUL, Eufemià (1974). *El llegendari de Santes Creus*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- FOULCHÉ-DELBOSC, Raymond (1909). *Gestas del rey Don Jayme de Aragón*. Madrid: Sociedad de Bibliófilos Madrileños.
- GÓMEZ MIEDES, Bernardino (1582). *De vita et rebus gestis Iacobi I, regis Aragonum, cognomento expugnatoris Libri XX*. València: Petri Huete.
- (1584). *La historia del muy alto e invencible rey Don Jaime de Aragon, primero de este nombre, llamado Conquistador*. València: Pedro Huete. [Reedició facsímil, en edició de bibliòfil, a càrrec de Javier Boronat, València, 1986]
- IBN 'AMĪRA AL-MAHZUMI (2008). *Kitāb Tā'rīh Mayūrqa. Crònica àrab de la Conquesta de Mallorca*. Trad. al català de Nicolau Roser Font i Guillem Rosselló Bordoy. Palma: Presidència de les Illes Balears: Universitat de les Illes Balears.
- MAIER, Cristoph T. (1994). *Preaching the Crusades: Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MARTÍNEZ SAN PEDRO, María de los Desamparados [ed.] (1984). *La crónica latina de Jaime I: Edición crítica, estudio preliminar e índices*. Almería: Gráficas Ortiz.
- PUJOL, Josep Maria [ed.] (1991). *Llibre dels fets de Jaume I*. Barcelona: Teide. (Tria de Clàssics; 3)
- QUADRADO, José María (1850). *Historia de la conquista de Mallorca: Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot en su testo lemosín*. Palma: Imprenta y librería de D. Estevan Trias.
- RENEDO, Xavier (2010). «Dels fets a les paraules i de les paraules al llibre dels fets: observacions sobre la gènesi del *Llibre del rei En Jaume*». A: ALBERNI, Anna; BADIA, Lola; CABRÉ, Lluís [ed.]. *Translatar i transferir: La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, p. 91-210.
- RIQUER, Martí de (1983). *Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550 (I-II)*. Barcelona: Quaderns Crema.
- (1990). «Guillem de Mediona a la batalla de Portopí». *Medievalia* [Barcelona], vol. 9 (1990), p. 185-189 (= *Estudios dedicados al profesor Frederic Udina i Martorell III*).
- (1999). «Guillem de Mediona en la batalla de Portopí». A: RIQUER, Martí de. *Caballeros medievales y sus armas*. Madrid: Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado: UNED, p. 277-282.
- SHIDELER, John C. (1987). *Els Montcada: Una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1230)*. Barcelona: Edicions 62. [Traducció catalana d'*A Medieval Catalan Noble Family: The Montcadas, 1000-1230*. Los Angeles: Center for Medieval and Renaissance Studies]
- SOLDEVILA, Ferran [ed.] (2008). *Les quatre grans Cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot*. Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXXX)
- TYERMAN, Christopher (2007). *Las guerras de Dios: Una nueva historia de las cruzadas*. Barcelona: Crítica. [Traducció castellana de *God's War: A New History of the Crusades*, Harvard University Press, 2006]
- VINAS, Agnès; VINAS, Robert (2008). *El llibre dels fets de Jaume el Conqueridor*. Versió en català modern de Josep Maria Pujol. Mallorca: Moll.
- TOLSTOI, Lleó (1998). *Guerra i pau*. Traducció de Carles Capdevila. Barcelona: Edicions 62.
- ZURITA, Jerónimo (1976). *Anales de la Corona de Aragón: Libros primer, segundo y tercero*. Ed. a cura d'Àngel Canellas López. Saragossa: Institución Fernando el Católico.